

MAROSVÁRI ATTILA

marosvari@vnet.hu

történész, levéltáros (MNL CSML Makói Levéltár)

A területgyarapítást célzó román és szerb propaganda Csanád vármegyében (1918–1921)

Romanian and Serbian territorial expansionist propaganda
in Csanád County
(1918–1921)

ABSTRACT

Csanád county was under Romanian military occupation from the end of April 1919 to the end of March 1920. The only exception to this was Makó, which was under French supervision for about two months, so the town was not taken over by the Romanians until mid-June 1919. The occupation of the county was in keeping with Romanian territorial aspirations, as the memorandum containing their demands for the Paris Peace Conference called for the borders which had been set out in the secret Treaty of Bucharest in August 1916. This would have included the whole of Csanád County. However, the great powers at the peace conference rejected the Romanian demands to annex these thoroughly Hungarian territories, and on June 13, 1919, they drew a narrower demarcation line, essentially corresponding to today's border, which has not been subsequently changed. Romanian diplomacy, of course, used every means to get the boundary promised in the Treaty of Bucharest, which was much more favorable to them. One way to do this was to take advantage of the dissatisfaction and secessionist aspirations of the nationalities living in the disputed territory. This study takes into account the manifestations of Romanian territorial propaganda in Csanád – and more tangentially in neighboring Békés county – which targeted not only the relatively small number of ethnic Romanians, but also the Slovaks, who formed a slightly larger community. Although the focus of this study is on Romanian propaganda, for the sake of completeness, reference is also made to Serbian propaganda, as the Serbs also

had territorial aspirations affecting Csanád county. One of the main findings of the study is that while Romanian propaganda focused primarily on the acquisition of *territories*, Serbian propaganda focused on winning over the *people*, which ultimately took the form of strengthening the intentions for the right of option which was also enshrined in the Treaty of Trianon.

KEYWORDS

Csanád county, Romanian occupation, Romanian propaganda, Serbian propaganda, option.

DOI 10.14232/belv.2022.3.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2022.3.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Marosvári Attila (2022): A területgyarapítást célzó román és szerb propaganda Csanád vármegyében

(1918–1921). *Belvedere Meridionale* vol. 34. no. 3. pp 26–71.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

A TÉRSÉG MEGSZERZÉSÉRE IRÁNYULÓ ROMÁN ÉS SZERB DIPLOMÁCIAI TÖREKVÉSEK

Amikor a románok 1919. január végén benyújtották területi igényeiket az 1919. január 18-án Párizsban megnyitott, s az első világháború utáni rendezésre hivatott békekonferencia elé, akkor maximális célként az 1916. augusztusi bukaresti titkos szerződésben számukra megítélt területre vonatkozó követeléseiket terjesztették elő.¹ A memorandum a következőképpen fogalmazott: „*Románia, amely a követelései alapjául szolgáló etnikai elvet a lehető legnagyobb pontossággal törekszik összeegyeztetni a népek fennmaradásához szükséges feltételekkel, az 1916. évi szerződésben nem kérte határainak kiterjesztését a Dnyeszterre és a Dunán túlra. Azt sem kérte, hogy északnyugati határa minden ponton a Tiszáig terjedjen, hanem megelégedett a Tisza–Szamos összefolyásától a Tisza–Maros összefolyásáig terjedő, Debrecentől és a két Körös*

¹ A szerződést közli: Romsics 2000. 36–37. A szerződés szövege egyébként 1919 elején megjelent a korabeli napilapokban is: Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Újság*, 1919. február 11. 2.; Románia titkos szerződése az antanttal. *Makói Független Újság*, 1919. február 11. 2.

találkozásától keletre húzódó vonallal, noha attól nyugatra is található román népcsoportok.”² Ez a területi igény tehát Csanád vármegye teljes területét magában foglalta volna, hiszen – a bukaresti titkos szerződésben foglaltakkal összhangban – a románok itt maguknak követelték a Tisza és a Maros összefolyásáig terjedő teljes területet. Megfogalmazódott azonban ugyanebben a dokumentumban egy másik, az előbbinél szűkebb területi követelés is, amely nem Csanád vármegye teljes területére, hanem annak csak a „román részeire” tartott volna igényt.³ Utóbb, a terület 1919. április végével kezdődő román megszállása idején ez a kettősség határozta meg a térség feletti berendezkedés alakítását: a vármegye azon részét, melynek Romániához csatolására nem láttak esélyt, 1919. július közepén a debreceni székhelyű ún. katonai megszállási zónához, míg a vármegye keleti járásait (a Nagylaki, a Battonyai és a Mezőkovácsházi járást) a nagyszabeni kormányzótanács irányítása alá tartozó ún. polgári közigazgatási zónához csatolták.⁴ A vármegye illetén kettéosztása pragmatikus jellegű volt, hiszen az alapvető célkitűzés továbbra is a tágabb, a bukaresti titkos szerződésben szereplő határvonal elérése volt.

A Párizsban ülésező nagyhatalmak azonban ezt nem így gondolták. Azok a szakbizottsági ülések (a Román és Jugo-szláv [sic!] Ügyek Bizottsága ülései), amelyek hivatottak voltak a leendő magyar–román határ ügyében döntési javaslatokat tenni, 1919. február 11. és március 18. között lezajlottak,⁵ s az eredeti román követelésekhez képest egy attól keletebbre húzódó – lényegében a mai országhatárral megegyező – határvonalat jelöltek ki. E vonalat – melyet később Clemenceau-féle demarkációs vonalnak is neveztek⁶ – májusban a Külügyminiszterek Tanácsa, júniusban pedig a nagyhatalmak vezetőiből álló ún. Négyek Tanácsa is jóváhagyta, e tekintetben tehát az véglegessé vált. 1919. június 11-én a Külügyminiszterek Tanácsa ülésén e határvonalat szóban közölték Ion I. C. Brătianu román miniszterelnökkel is, ily módon mindez a román politikai vezetés előtt sem maradt titokban.⁷

A román diplomácia elsődleges törekvése a következő hónapokban a párizsi nagyhatalmi döntés megváltoztatása volt. Brătianu maga is minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy a bukaresti titkos szerződésben foglalt határvonalat érvényesíteni tudja. Szeptemberben például arról győzködte Bukarestbe látogató sir George Russel Clerk brit diplomatát, a Szövetséges és Társult Hatalmak Legfőbb Tanácsa budapesti megbízottját, hogy „a Maros mindkét partjának birtoklása egészen a torkolatig Románia elsőrendű gazdasági érdeke”, mivel a Maros az a folyó,

² ÁDÁM – ORMOS 1999. 100. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. 1. melléklet. A román küldöttség által betervezett memorandum. Területi követelések.

³ Uo.

⁴ Erről részletesen lásd MAROSVÁRI 2022.

⁵ ORMOS 1983. 188–197. Az 1919. február 11. és március 18. között zajló bizottsági ülések jegyzőkönyveit lásd Ádám – Ormos 1999. 110–115.; 117–125.; 127–135.; 138–154.; 159–165.; 182–184. és 186–215.

⁶ Lényegében Szatmár vármegyét érintően a Nagyhódos–Csenger–Ura–Tyukod–Vállaj, Szabolcs vármegyét érintően a Nyírbétek–Nyírábrány, Bihar vármegyét érintően a Nagyléta–Esztár–Kismarja–Nagykereki–Ártánd–Berekbőszörmény–Biharugra–Geszt–Mezőgyán–Méhkerék–Kötegyán–Sarkad, Békés vármegyét illetően a Gyula–Gyulavári, Arad vármegyét érintően Elek, míg Csanád vármegyét érintően a Kevermes–Dombegyház–Battonya–Mezőhegyes–Pitvaros–Csanádpalota–Magyarcsanád nyomvonallal volt szó, melyek Magyarország részei maradtak, a leendő határ ettől valamivel keletebbre esett. A demarkációs vonal kialakult. *Békés* 1920. április 10., 2.

⁷ Lásd ÁDÁM – ORMOS 1999. 299–300. A Külügyminiszterek Tanácsa ülésének jegyzőkönyve, 1919. június 11. és 303. Clemenceau francia miniszterelnök távirata a magyar, cseh-szlovák és román kormánynak, 1919. június 13. A békekonferencia által ekkor kijelölt, s az ún. Clemenceau-jegyzékben szereplő határokat lásd: A párizsi békekonferencia kijelölte a határokat. *Népszava* 1919. június 19. 1–2.; Lásd még: GÁBOR – HAJDU – SZABÓ 1960. 244–245.; *Frontiera spre Ungaria. Adevărul* 6 Iulie 1919. 2.

amely – végső szakaszától eltekintve – teljes hosszában román területen folyik, és egyetlen hajózható víziutat jelenti, amely „*behatol a [román] királyság közepébe.*”⁸ Ugyanezt a célt szolgálta az Erdélyi János (Ioan Erdelyi/Erdely/Ardelean) ügyvéd (és Constantin Diamandi román meghatalmazott miniszter) által folytatott 1919. augusztus végi budapesti tárgyalássorozat is, amely bizonyos határkorrekciót is felvetett, csak hogy a terület nagyobb részét, főként a Maros torkolatát – így Csanád vármegyét – megszerezzék.⁹ A területcsere lehetőségét vetette fel Brătianu is a Clerkkal folytatott megbeszélésen, hogy a hön áhított marosi torkolatot az országa birtokába juttathassa.¹⁰

A Párizsban üléselő nagy hatalmak azonban hajthatatlanok maradtak. A békekonferencia akkori legfőbb vezető szerve, a Legfelsőbb Tanács 1919. október közepén Saint-Aulaire bukaresti francia követen keresztül eljuttatta a román kormányhoz azt a memorandumot, amelyben egyebek között a románoknak az 1919. június 13-án véglegesített határvonallal szembeni felülvizsgálati kezdeményezésük elutasításáról döntött, egyértelművé téve: „*A Legfelsőbb Tanács – miután ismételt és nagy figyelemmel megvizsgálta Brătianu úrnak a Maros mindkét partjának a folyó torkolatáig való birtoklására, Békéscsaba (Bekes Ciaba) birtoklására, valamint a Szatmár és Arad közötti vasúttól húsz kilométerre húzódó határvonal megállapítására irányuló követelését,*¹¹ és miután tanulmányozta Brătianu úrnak e változások érdekében fölhozott indokait – sajnálattal állapítja meg, hogy nem áll módjában bármiben is megváltoztatni eredeti döntését, amelyet az összes számításba jövő tényező részletes elemzését követően hozott meg, s amelyet mint véglegeset közölt minden érdekelt féllel.”¹²

Amikor a Legfelsőbb Tanács memoranduma megérkezett a román fővárosba, Brătianu már nem volt miniszterelnök, 1919. szeptember 12-én – a Clerkkal folytatott tárgyalás napján – lemondott tisztről. Távozása szoros összefüggésben állt a bukaresti titkos szerződésben foglalt határvonal elérésének várható meghíúsulásával.¹³ Mindez azonban nem változtatott a román diplomácia stratégiai irányvonalán. „*Mi azt vitatjuk, hogy Románia jogosan tart igényt Csanád- és Békésmegye románok lakta részeire is és követeljük is eme területeket. Párizsban most tárgyalják ezt a kérdést, amelyet e hó 25-ig valószínűleg eldöntenek.*” – jelentette ki dr. Iustin Marşieu Arad vármegyei prefektus egy 1919. október közepi – a *Makói Újságban* is megjelent

⁸ ÁDÁM – ORMOS 2004. 95–96. Sir George Clerk memorandumja, 1919. szeptember 20.; BANDHOLTZ 2020. 124. Ez az érvelés azonban nem volt új, a románok által 1919 februárjában a békekonferencia elé terjesztett és a területi követeléseiket tartalmazó memorandumuk érvkészségében már szerepelt. ÁDÁM – ORMOS 1999. 102. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. február 8. 1. melléklet. A román küldöttség által beterjesztett memorandum. Területi követelések.

⁹ ÁDÁM – ORMOS 2004. 77–78. Jelentés Graziani tábornok missziójáról, 1919. szeptember 4. Erdélyi ebbéli kezdeményezése nem volt új keletű. Ugyanezzel a koncepcióval jelent meg 1919 júliusában a bécsi magyar emigráció vezetőinél, többek között Bethlen Istvánnál is, akit akkor Magyarország „vörös uralom” alóli román felszabadításának ígéretével, továbbá a magyar gazdaság beindításához szükséges kölcsönök kilátásba helyezésével próbált megnyerni ahhoz, hogy a románok számára kiemelt jelentőségű Békéscsabáról, illetve a Tisza–Maros-szög által határolt területről való önkéntes lemondást megtámogassa. ROMSICS 1987. 54.; 2019. 161–162. és 167. Erdélyi János bécsi és budapesti megbeszélései nem elszívetelt tárgyalások voltak, hanem egy lehetséges magyar–román államszövetség kontextusába illeszkedtek, melynek ismertetése meghaladja tanulmányunk kereteit. Erről bővebben lásd ROMSICS 2018. 254–269.; GULYÁS 2012. 49–52.

¹⁰ ÁDÁM – ORMOS 2004. 87. Saint-Aulaire bukaresti francia követ jelentése Pichon francia külügyminiszternek, 1919. szeptember 13.

¹¹ Erre lásd Uo. 95–96. Sir George Clerk memorandumja, 1919. szeptember 20.

¹² Uo. 106. A Saint-Aulaire bukaresti francia követnek küldendő távirat tervezete, 1919. október 10.

¹³ Uo. 92–93. Saint-Aulaire bukaresti francia követ jelentése Pichon francia külügyminiszternek, 1919. szeptember 13.

– nyilatkozatában.¹⁴ Ez teljesen szinkronban volt Iuliu Maniunak, a nagyszebeni kormányzó-tanács elnökének még 1919. augusztus elején tett megnyilatkozásával, amelyben kijelentette: „*Nem gondolok – úgymond – a Tisza középső folyására, se Debreczenen és Nagyváradon túlvő magyar területekre, hanem az 1919. évi [sic! Valójában 1916. évi – M. A.] szerződés rendelkezésére, amelyek [a] Maros torkolata és az összes román területeket biztosítja részünkre, hogy erős gyűrűt képezhessünk, amely ellenségeinktől megvéd.*”¹⁵

Az egyébként magukat messze túlnyert románok ebbéli diplomáciai veresége 1919. október közepére vált nyilvánvalóvá. Vasile Goldiș, a román kormány erdélyi ügyekért felelős tárca nélküli minisztere egy 1919. októberi – a magyar lapokban is megjelent – nyilatkozatában (bár Makó vonatkozásában némi pontatlansággal) végül is kényszeredetten elismerte: „*Az ötös tanács [...] már régebben megállapította Románia, Magyarország és Szerbia határait, amelyeket Románia nem fogadott el annak idején, mert a határok némileg eltérnek az 1916. augusztus 6-án [sic! Valójában augusztus 4-én] az antanttal kötött szerződésbeli határoktól. A döntés és az 1916-os szerződésben megállapított határvonal között húsz-huszonöt kilométeres eltérés van Románia terhére. A határ most Magyarország és Románia között a szatmár–nagyvárad–aradi vonal. Arad, Nagyvárad, Nagyszalonta, Szatmár Romániának jutott. Arad felé a határ közvetlenül Kétegyháza előtt vonul, úgy, hogy Kétegyháza és így Gyula is Magyarországhoz tartozik. Makótól a határ két kilométernyire vonul kelet felé és Makó is Magyarországé marad. Románia arra kérte a békekonferenciát, hogy ezt a határvonalat tolja ki Magyarországra felé és ez esetben Romániához tartozott volna még Békéscsaba, Gyula és Békésmegyének, továbbá Csanádmegyének egyrésze is. A békekonferencia most azt közölte Romániával, hogy a kérelmet nem teljesítheti, mert az előbbeni határokat az antant összes államainak hozzájárulásával állapította meg. A határvonal tehát marad: az arad–nagyvárad–szatmári vonal. [Kiemelések az eredeti szövegben – M. A.]” Goldiș mindehhez még hozzátette: „*A sztratégiában és a diplomáciában nem szokásos a nagy városok közötti határvonal mentén fekvő többszáz kis falut és községet is felemlíteni. Tehát mikor a békekonferencia szatmár–nagyvárad–aradi vonalról beszél, ez nem azt jelenti, mintha ezek a városok közvetlenül a határon lennének és mintha e városok sorsa eldöntetlen volna. Ezeket a városokat és Csanádmegyében Nagylakot is a konferencia Romániának ítélte.*”¹⁶*

¹⁴ Párisban most döntenek Csanád- és Békésmegye sorsáról. *Makói Újság* 1919. október 19. 1.

¹⁵ Maniu Gyula Románia területi igényeiről. *Egyetértés* 1919. augusztus 14. 1.

¹⁶ Goldis László a magyar–román határról. *Délmagyarország* 1919. november 15. 1.; Goldis román miniszter nyilatkozata. *Makói Újság* 1919. október 30. 1. A végleges és többé-kevésbé pontos határvonal már 1919. június 13. óta ismert volt az érdekelt felek előtt, az más kérdés, hogy a románok ezt nem kívánták elfogadni, s igyekeztek az ezzel kapcsolatos híradásokat cenzúrázni, illetve a saját olvasatukban kommunikálni. A június 13-i ún. Clemenceau-jegyzékben kiközölt határ nyomvonalát lásd: A párizsi békekonferencia kijelölte a határokat. *Népszava*, 1919. június 19. 1–2. A végleges határvonalról 1919. július elején hírt adott az „*Erdélyi és Bánáti Szociáldemokrata Párt*” lapja, a nagyszebeni kiadású – tehát nem az azonos névvel Bukarestben kiadott! – *Adevărul*. *Frontiera spre Ungaria. Adevărul* 6 Iulie 1919. 2. Ezzel szemben a román megszállás alatt álló Csanád vármegyei megyeszékhelyen kiadott – és a románok által cenzúrázott – *Makói Újság* 1919. június 29-i számában az *Índreptarea* című bukaresti újságban megjelent írásra hivatkozással a következőket közölte: „*Párisból érkezett távirat szerint Románia határait az 1916. augusztus 4-iki szerződéstől eltérőleg állapították meg. A négyek tanácsa által kijelölt határ Makónál kezdődne, a Maros torkolatát a magyaroknak hagyja meg, Aradtól, Nagyvárad és Szatmártól nyugati irányt követ úgy, hogy ezen nagy román központok az ellenséges ágyúk lőtávolaiba esnek, s egyben elvág bennünket a cseh–tót államtól, mert a csap–nagykarolyi vasúti vonalat a magyarok tulajdonában hagyja. Ilyképpen az 1916. augusztus 4-iki szerződésben biztosított területekből 6000 négyszög kilométert veszítünk. Még hátra van a román–jugoszláv határ megállapítása.*” Makónál kezdődik Románia határa. *Makói Újság* 1919. június 29. 2.

Mindez persze nem változtatott azon, hogy a románok továbbra is kísérleteket tettek a számukra kedvező határok elérésére, mások mellett Brătianu, már leköszönt miniszterelnökként, de változatlanul fajsúlyos, sőt meghatározó politikusként még 1919 decemberében is azzal foglalkozott, hogy elérje az 1916-ban nekik ígért határvonal békeszerződésbe iktatását.¹⁷ Ugyanakkor kétségtelen, hogy más technikák felerősítésére is szükség volt ahhoz, hogy a párizsi békekonferencián sikert érjenek el. E tekintetben elsődleges célcsoport a megszállt – és elcsatolni remélt – területen élő nemzetiségi lakosság volt.

Kevésbé közismert, de a románok mellett a szerbek is igényt tartottak, ha nem is az egész Csanád vármegyére, de a megye déli részére mindenképpen. Noha a békekonferencia elé terjesztett szerb területi követeléseket tartalmazó, 1919. január végi memorandum ilyen igényt nem tartalmazott,¹⁸ másfél hónappal később, március közepén a szerbek egy újabb memorandumban fordultak André Tardieu-höz, a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága elnökéhez, amelyben ahhoz kértek felhatalmazást, hogy „*szerb csapatok foglalhassák el azonnal a mezőhegyesi magyar állami birtokot*”, azaz az ottani ménesbirtokot.¹⁹ Habár a bizottság megállapította, hogy „*a gazdaság [ti. a ménesbirtok – M. A.] a szerbek által követelt övezeten kívül esik*”, mégsem erre hivatkozással, hanem illetékesség hiányában utasította vissza a kérést.²⁰ Azt, hogy nem csak egy kósza ötlet volt e reménytelennek tűnő memorandum benyújtása, hanem egy tudatos és átgondolt szerb stratégiai döntés eredménye, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1918 végén egy kisebb szerb egység egyszer már átlépte a Marost és rövid időre megszállta Nagylakot,²¹ továbbá az is, hogy a vörösök által 1919. április 26-án kiűritett Makóra elsőként az ugrásra készen álló szerbek vonultak be, akik emellett néhány napra ismét birtokba vették Nagylakot.²²

A szerbek tehát 1919 tavaszán még nagyon komolyan gondolták, hogy területhez juthatnak a Marostól északra, mellyel céljuk nyilvánvalóan a folyó feletti teljes ellenőrzés, illetve egy attól északra eső hídfőállás megszerzése volt. Nyilván nem véletlen, hogy a franciák szinte azonnal visszaparancsolták őket a Marostól délre,²³ miként az sem, hogy Makót 1919. április 1919. április 27-től de jure június 15-ig, de facto június 16-ig, tehát bő másfél hónapig francia fennhatóság

¹⁷ Románia határa Magyarországgal. *Makói Újság* 1919. december 17. 2.

¹⁸ ÁDÁM – ORMOS 1999. 104–109. A szerb-horvát-szlovén küldöttség által a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság követeléseinek ügyében benyújtott memorandum.

¹⁹ Uo. 200. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. március 13.

²⁰ Uo.

²¹ Csanád megye a múlt hóban. A közigazgatási bizottság ülése. *Makói Független Újság* 1919. január 9. 1–2.; A szerbek átlépték a Marost. *Az Est* 1918. december 21. 6.; A szerbek Nagylakon. *Népszava* 1918. december 21. 4.; Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Népszava* 1918. december 28. 3.; Nagylakról kivonultak a szerbek. *Budapesti Hírlap* 1918. december 28. 6.

²² HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; Hivatalos jelentések a frontról. *Népszava* 1919. április 29. 3.; Makót és Nagylakot megszállották a szerbek. *Friss Újság* 1919. április 29. 1. és 3.; A románok folytatják előnyomulásukat. *Délmagyarország*, 1919. május 3. 3.

²³ „*Annak érdekében, hogy szövetségeseinkkel [ti. a szerbekkel – M. A.] minden sűrlődést elkerüljünk, Ön [ti. Charpy tábornok – M. A.] a szerb parancsnoksággal történt egyezményre hivatkozhat, amely – Kiszombort kizárva – a szerb megszállást a Maros vonalára korlátozza.*” Ádám – Ormos 1999. 282. De Lobit tábornok, a magyarországi francia hadsereg parancsnoka távirata Charpy tábornokhoz, a 76. gyaloghadosztály parancsnokához, 1919. április 28.

alá vonták.²⁴ A franciák makói jelenléte tehát a szerbek és a románok esetleges, a Marostól északra eső területek birtoklásáért bekövetkező összecsapásának kiküszöbölését célozta, éppúgy, mint az 1918 decemberében kijelölt és francia ellenőrzés alá vont bánági demilitarizált zóna,²⁵ melynek funkciója a Bánág feletti uralmat egyaránt megszerezni kívánó szerb és román erők szétválasztása volt.

Mivel a francia jelenlét megakadályozta, hogy a szerbek és a románok közötti fegyveres konfliktus bontakozzék ki a terület hovatartozásának eldöntése végett, a szerbek is ugyanazt a stratégiát voltak kénytelenek követni, mint a románok: a békekonferencián folytatott lob-bitevékenység mellett az 1919 tavaszától román megszállás alá kerülő Csanád vármegyében próbálták szeparációs törekvéseikhez támogatókat szerezni. Ebben azonban a pozícióik, éppen a terület román megszállása miatt, lényegesen rosszabbak voltak, mint riválsaiké. Szűkre szabta mozgásterüket az is, hogy a békekonferencia 1919. május végére a magyar–román határ mellett véglegesítette a magyar–szerb és szerb–román határt is, s a szerbek területgyarapodásában nem nyertek megerősítést a Maroson túli aspirációk. Mindez azonban nem zavarta őket abban, hogy további lépéseket tegyenek a területszerzés érdekében, s módszerük teljesen egybeesett a románokéval: akiket lehetett, a helyben lakók közül kívántak megnyerni, és rajtuk keresztül, a helyi „népakaratra” hivatkozva kívántak érvéket szolgáltatni a határok javukra történő megváltoztatása érdekében. Ebben azonban, mint jeleztük, a románok sokkal jobb pozíciókat birtokoltak, hiszen megszállóként 1919. június közepétől 1920. március végéig kizárólagos ellenőrzésük alatt tartották a vármegyét.

A románok a megszállás utolsó hónapjaiban, amikor a direkt diplomáciai erőfeszítéseik már sikertelennek bizonyultak, a megszállás kezdete óta számukra erőteljes propagandát kifejtő helybeli agitátoroktól várták, hogy a közvélemény demagóg meggyőzésével rá tudják venni elsősorban a polgári közigazgatási zónába tartozó nemzetiségi lakosságot az érintett települések Romániához csatolásának támogatására. Ami tehát nem ment a felső diplomáciai lépések által, azt az „alulról jövő kezdeményezések” útján kívánták elérni. Ebbéli erőfeszítéseiket – a helyi románokon túl, akiknek létszáma a vármegye lakosságának 9,7 százalékát tette ki, s akiknek közel 90 százaléka 4 községre (Sajtény, Nagylak, Battonya, Magyarcsanád) koncentrálódott – főként a 11,8 százalékot kitevő, s zömmel szintén a vármegye keleti részében élő szlovák lakosságra

²⁴ A különbséget abból adódott, hogy a megyei és városi előljárók közbenjárására Foriel-Destezet alezredes – saját hatáskörben döntést hozva – egy 30 fős szakasz visszatartásával két nappal meghosszabbította a francia csapatok kivonását Makóról, s e szakasz csak június 16-án hagyta el a várost. A románok így csak június 17-én reggel vették át a megyeszékhely fölötti hatalmat. A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 49.; HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8. Petrovics másutt arról ír, hogy a franciák már június 15-én elhagyták Makót. Petrovics, 1921: 94. Abban azonban a források egyetértenek, hogy a franciákat váltó román egységek Gheorghe Rambela őrnagy parancsnoksága alatt június 17-én reggel vonultak be Makóra.

²⁵ Az 1918. december 22-én kijelölt szerb-román ütközőzóna határa keleten az Orsova–Lugos–Lippa, míg nyugaton az Apátfalva–Pancsova vonal volt. Ez egyben azt jelentette, hogy a szerbek által megszállt terület átnyúlt volna a Maroson, hiszen a nyugati elválasztó vonal északi határpontja a Csanád megyei Apátfalva lett volna. Nyilván ennek fölismeréséből fakadt, hogy két nap múlva új demarkációs vonalat jelölt ki a szövetséges hadseregek főparancsnoka, amely a keleti határvonalat nem változtatta meg, ellenben a nyugati határvonal északi pontját Apátfalvától áthelyezte a Maros déli oldalán lévő Szerbcsanádra. Ezzel együtt a demilitarizált övezet addig északról délre egyenes vonalban húzódó nyugati határát némileg szintén módosította, így az átkerült a Szerbcsanád–Besenyő(=Óbesenyő)–Bánát-komlós(=Nagykomlós)–Hatzfeld(=Zombolya) vonalra azzal, hogy „a déli határ nincs kijelölve”. Adám – Ormos 1999. 93. Paul de Lobit tábornoknak, a francia keleti hadsereg parancsnokának jelentése, 1919. február 1.

fókuszálták.²⁶ Hasonló lépésekkel próbálkoztak a szerbek is, de számukra erre a román megszállás miatt jóval korlátozottabb lehetőségek nyíltak, s ebbéli törekvéseiket inkább csak a románok távozását követően tudták valamelyest érvényesíteni. Az ő propagandájuk értelemszerűen elsősorban az országhatáron belül maradó szerbekre irányult, bár a román megszállást megelőzően, amikor még láttak erre lehetőséget, az itteni szlovákok elszakadási szándékait is igyekeztek a maguk javára fordítani. Mivel mind a térséget megszálló románok, mind pedig a terület feletti befolyásukról lemondani nem kívánó szerbek fontos szerepet szántak a helybeli ágenseiknek, érdemes áttekintenünk azokat a mozgalmakat, amelyek a románok és a szerbek támogatásával folytak Csanád (és Békés) vármegyében annak érdekében, hogy az általuk gerjesztett „etnikai akaratnyilvánítással” legitimálják a térség megszerzésére irányuló törekvéseiket.

ROMÁN ÉS SZERB TÖREKVÉSEK A TÉRSÉGBEN ÉLŐ SZLOVÁKOK MOZGÓSÍTÁSÁRA

Csanád vármegyében a román propaganda fő csapásiránya a megszállás kezdetétől Pitvarosra, Nagylakra, Magyarcsanádra, Sajtényra és Battonyára fókuszált, azokra a településekre tehát, ahol jelentősebb román és szlovák közösségek éltek, de persze igyekeztek más településeken is megnyerni maguknak hangadó és tömegbefolyásolásra alkalmas támogatókat. Ebben tagadhatatlanul megkönnyítette a dolgukat, hogy az itteni nemzetiségi többségű települések közül több helyen már jó ideje igen erőteljes magyarellenes nemzetiségi propaganda folyt. Egy 1919. január eleji jelentés szerint a „*Pitvaroson és Cs[anád]alberti községben megalakult nemzeti tanácsok a legféltelenebb nemzetiségi agitációt fejtik ki, a magyar állam és a község magyar lakossága ellen izgatnak és az országot körülbelül ellenségesen megszálló csapatok parancsnokaival, azok politikai agitátoraival összeköttetést tartanak fenn.*”²⁷ Csanádalbertin például egy „*sociális eszmék álarca alatt magyargyűlölettel és elszakadási törekvésekkel foglalkozó*” szlovák olvasókörműködött,²⁸ de szinte biztosra vehető, hogy a többi település hasonló szlovák olvasókörei és kulturális egyesületei is hasonlóképpen gondolkodtak. A Központi járás szlovákok lakta falvaiban (Pitvaros, Ambrózfalva, Csanádalberti) Hosztyina József pitvarosi községi bíró és Czavar József nyugdíjas csanádalberti tanító²⁹ mellett Veszelszky Pál nyugalmazott pitvarosi tanító volt a románok fő ágense, akit hálából Pavel Veselschi néven a tótkomlói választókerületből román

²⁶ A térségi szlovákok nemzetiségi és elszakadási törekvéseiről lásd átfogóan: G. Vass 2010. A nemzetiségi adatok forrása: 1910. évi népszámlálás, 1912. 340–343.

²⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 112/1919. A Központi járás főszołgabírójának jelentése az Országos Propaganda Bizottsághoz, 1919. január 8.

²⁸ HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 92/1919. Tolnai Endre helyettesítő jegyző levele a Csanád vármegyei alispánhoz, 1919. március 8.; Uo. 1569/1921. Jegyzői jelentés a csanádalberti eseményekről, 1921. január 21.

²⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 4334/1920. A Központi járás főszołgabírójának jelentése, 1920. augusztus 14.; Uo. A pitvarosi csendőrőrs jelentése, 1920. augusztus 28.

nemzetgyűlési képviselőnek is megválasztottak.³⁰ S bár az általuk kezdeményezett csatlakozási petíciót sokan – a Veszelszkyékkel szemben utóbb felségsértés miatt indított eljárás kapcsán 1922. március 6-án keletkezett bírósági végzés szerint 450–500 fő³¹ – aláírták, az itteni lakosság végül is nem lett fogékony a román agitáció szíréhangjaira, már csak amiatt sem, mert az ígérettel szemben nem kímélték meg őket a nyári rekvirálásoktól.³² Veszelszkyék ugyanis éppen ezzel agitáltak a községben: az ez ügyben összehívott népgyűlésen „*azokat, akik a csatlakozás ellen szólaltak fel, megfenyegették és a csatlakozás érdekében azzal izgatták a népet, hogyha [a] csatlakozás mellett döntenek, kimondják a Romániához csatlakozást és az ilyen tartalmú kérvényt, amelyet a makói román prefektúrához küldenek be, aláírják, akkor ingóságait is visszkapják, melyeket tőlük már előbb elrekviráltak*”.³³

Valószínűleg az sem tette túlságosan hitelessé a helyi szlovákság vezetőit, hogy a politikai széljárásnak megfelelően meglehetősen sűrűn váltogatták nézeteiket. 1918. november 27-én ugyanis a Veszelszky kezdeményezésére november 7-én helyben megalakult „*cseh-szlovák demokrata párt*” még Pitvarosnak az új cseh-szlovák államhoz való csatlakozásáról hozott határozatot.³⁴ Miként a mezőhegyesi plébánia Historia Domusa fogalmazta „*A pitvarosai tótok pánszláv vezetőik bujtogatására a tótkomlósi, [csanád]alberti-i, s ambrózfalvi tótokkal együtt kimondották, hogy Tótországhoz akarnak csatlakozni.*”³⁵ Miután ennek a távolságok miatt kevés realitása volt, néhány héttel később, 1919. január 7-én a helyi nemzeti tanács – amelyből az előző nap kiszorították a magyarokat, és amely akkor már kizárólag csak szlovákokból állt –, Veszelszky nyomására a községnek a szerb-horvát-szlovén államhoz csatlakozásáról döntött.³⁶ A határozatot két főből álló deputáció vitte előbb a szerb megszállás alatt álló Pécsre, majd onnan Turócszentmártonba és Prágába. Bár a január 19-én hazatérő küldöttség útja eredménytelennek bizonyult,³⁷ minden bizonnyal e határozatnak is szerepe lehetett abban,

³⁰ RADU 2018. 12. Veszelszky a románok kivonulásakor a Romániához csatolt Nagylakra költözött, de onnan 1922. november 13-án – román útlevelel – hazatért Pitvarosra, ugyanis a több mint 100 holdas birtoka a község határában volt, s a románoktól kapott nyugdíja kevés volt a családja megélhetéséhez. Mivel a magyar hatóságok tartottak attól, hogy tovább gerjeszti az egyébként a községben továbbra is megtapasztalható szlovák és románbarát hangulatot, gyorsan reagáltak, és mint „veszedelmes agitátort”, már november 22-én kitiltották az országból. HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. A Nagylaki járás főszolgabírójának határozata Veszelszky Pál kiutasításáról, 1922. november 22.; Uo. 70/1923. Veszelszky Pál kiutasításával kapcsolatos iratok. Lásd még BERNULA 2000. 69.

³¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 17017/1925. A Szegedi Kir. Törvényszék végzése, 1922. március 6.

³² HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. II. számú Csendőrkörlet pitvarosi őrsének jelentése, 1920. július 26.; HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 1569/1921. Ladomérszky Gyula csanád-alberti községi jegyző jelentése, 1921. január 31.; Természetesen a pitvarosi szlovákok aktív románbarátsága nem jelenti azt, hogy csak ők kollaboráltak volna a megszállókkal. A község történetét magyar és szlovák nyelven is megíró, s a helyi szlovákokkal szemben meglehetősen elfogult Bernula Mihály külön kiemelte Urbán József állami iskolai igazgató-tanító nevét, aki rendszeresen tolmácsolta a románoknak, emellett részt vett a rekvirálások alá eső készletek összeírásában és a begyűjtések végrehajtásában is. „*Urbánnak ezt a tevékenységét a pitvarosiai soha nem tudták elfelejteni*” – jegyezte meg vele kapcsolatban. BERNULA 2000. 67–68.

³³ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 17017/1925. A Szegedi Kir. Törvényszék végzése, 1922. március 6.

³⁴ *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. Határozat Veszelszky Pál Pitvarosról történő kiutasításáról, 1922. november 22.; G. Vass 2010. 221.

³⁵ *A Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa.* 57.

³⁶ *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182.

³⁷ Uo.

hogy a szerbek 1919. március közepén André Tardieu-höz, a Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága elnökéhez fordultak a fentebb már említett memorandummal, amelyben a mezőhegyesi állami birtok – és nyilván a közbülső terület, benne Pitvaros – megszállásához kértek felhatalmazást, amelyet azonban nem sikerült megszerezniük.³⁸

Éppen a küldöttség januári kudarca ösztönözte a szlovák vezetőket arra, hogy új stratégiában gondolkodjanak. „*Miután Csehszlovákiához, Jugoszláviához nem csatlakozhattak* – olvasható egy későbbi jelentésben –, [a pitvaros szlovák vezetők] *azon kezdtek tanácskozni, hogy Békés- és Csanádvármegyék tót községei és városai külön tót köztársaságot alakítsanak, s ezen ügyben Tótkomlós, Békéscsaba, Nagylak hasonérmű vezetőivel tárgyaltak.*”³⁹ Sőt, ha igaz a mezőhegyesi plébánia Historia Domusában olvasható információ, akkor nem csupán tanácskozásról volt szó, hanem egyenesen arról, hogy „*kérelmezték*” a párizsi békekonferenciától ennek a „*külön tót köztársaságnak*” az elismerését, melynek kapcsán „*Párizsból delegátust is küldtek ki az ügy helyszíni vizsgálatára.*”⁴⁰ Arról, hogy valóban eljutott-e a békekonferenciára az itteni szlovákok meglehetősen irreális önálló államalakulatának elismerési igénye, s ez ügyben valóban járt-e itt valamilyen megbízott, nincs adatunk, de okkal vélelmezzük, hogy nem. Mindez nem is igazán fért bele a békekonferencia döntéshozatali rendszerébe, ott egészen más szempontok határozták meg a területekkel kapcsolatos döntéseket, s utóbb a csanádi és békési szlovákok sem bolygatták tovább ezt a kérdést. A térségben rövid ideig fennálló tanácsköztársaság, majd a területet megszálló románok megjelenése ugyanis egészen más mozgásteret jelölt ki számukra. Az addig a szlovák, majd a szerb csatlakozás, később pedig a „*külön tót köztársaság*” mellett kiálló szlovák vezetők egy része – köztük a pitvarosiak – igen gyorsan alkalmazkodott az új helyzethez, és ettől kezdve, miután a terület román megszállás alá került, hirtelen már a Romániához történő csatlakozás elkötelezett hívévé vált.⁴¹ Ebben persze komoly szerepe volt annak is, hogy a románok erőteljes nyomás alá helyezték az itteni szlovák lakosságot, nemcsak szabad mozgásukat gátolták, de egyebek között a cseh-szlovák államból érkező újságok terjesztését is megakadályozták.⁴² Ellenben a mellettük folyó lobbitevékenységet a legmesszebbmenőkig támogatták, sőt, a legválogatottabb módszerekkel ösztönözték is azt.

Minden bizonnyal sokat segített a pitvarosi szlovákok lecsillapításában az iskolakérdés megoldása. 1914-ben ugyanis bezárták a szlovák evangélikus népiskolát, és csak az állami iskolába lehetett járni. Mivel 1918 őszén az akkori események miatt az állami iskolában sem folyt tanítás, az akkor már kizárólag szlovákokból álló községi nemzeti tanács 1919. január 23-án újraindította a „*tisztán tót nyelvű*” felekezeti iskolát. Ez azonban csak április 12-ig működhetett. Az új hatalom május 5-től az állami iskolát nyitatta újra, oda azonban nem kívánt menni senki, a 250 tankötelesből mindössze egy tanuló jelent meg, így ott ez a tanév már nem is kezdődhetett meg.⁴³ A román megszállás idején, 1919 októberében kezdődő új tanévben azonban már a tanulók 60–70 százaléka

³⁸ ÁDÁM – ORMOS 1999. 200. A Román és Jugo-szláv Ügyek Bizottsága ülésének jegyzőkönyve, 1919. március 13.

³⁹ *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 183.

⁴⁰ *A Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa.* 57.

⁴¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 335/1922. Határozat Veszelszky Pál Pitvarosról történő kiutasításáról, 1922. november 22. Az itteni szlovákok mozgásáról lásd SZUDA 2017. 129–130. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 405/1921. Micsák Márton kir. tanfelügyelő jelentése a pitvarosi tótajkú lakosság helyzetéről, 1921. december 19.

⁴² SZINCSOK 1996. 196.; TÓTH 2018. 134.; 2019. 221.

⁴³ *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 182–183.

megkezdte tanulmányait az állami iskolában. Mint dr. Balló István tanfelügyelő az 1919. második félévi jelentésében írta: „a tót lakosság ellenszenvé csökkent, részben azért, mert két tótul tudó rendes, és egy oda beosztott helyettes gondoskodik a tót nyelv tanításáról.”⁴⁴ A lakosság számára elfogadható kompromisszum az volt, hogy az első két évfolyamon szlovákul tanították a gyerekeket, s csak a felsőbb évfolyamokon folyt magyar nyelvű oktatás.⁴⁵

Az itt folyó román agitáció természetesen nem ért véget a megyehatárnál, ilyen adataink Békés vármegyéből, például a Pitvaroshoz közeli Tótkomlósról is vannak, ahol a szlovákok előbb szintén a szerb állam irányába tájékozódtak, majd amikor megtudták, hogy „Tótkomlós és térségét a románoknak ítélték oda”, a nagyromán eszme elkötelezett támogatói lettek. A tótkomlósi szlovákok előbb szerb, majd románbarát vezetői, Hrdlicska Lajos (L’udovit František Hrdlička) evangélikus lelkész, valamint Matejdesz Márton (Michal Matejdes) és Franciszti Mihály (Michal Francisci) tanítók voltak, akiknek célja ettől kezdve a szlovákok lakta településeknek az új nagyromán államhoz való csatolásának elérése volt, függetlenül a terület etnikai összetételétől, illetve domináns magyar többségétől.⁴⁶ Ez ügyben Tótkomlósról még delegációt is menesztettek Romániába.⁴⁷

A Békés és Csanád vármegyei szlovákok az 1919. július 13-án Békéscsabán tartott közös, s a románok által is támogatott népgyűlésükön egyenesen egy olyan országhatárért lobbiztak, amely „kiindulva a Sebes- és Fehér-Körös találkozásától [...] a Körös mentét követné addig a könyökiig, amelyet a folyó Szarvastól, Kondorostól, Csorvástól, [Tót]Komlóstól, Ambrózfalva, Alberti, Pitvaros és Magyar Csanádtól nyugatra haladva érné el a Marost, keletre hagyva Orosházát, Makót és Apátfalvát.”⁴⁸ Ez rosszabb lett volna, mint a románok által 1919 nyarán lehatárolt, s az 1916-os bukaresti titkos szerződésben szereplőnél visszafogottabb „etnikai” határ, mert az legalább Orosházát, Makót és Apátfalvát Magyarországnak hagyta volna.⁴⁹ Ez a terület néhány településtől eltekintve Békés és Csanád vármegye teljes egészét magában foglalta volna.

A békéscsabai népgyűlés szervezésében a békéscsabai szlovákok néhány képviselője, többek között Hrabovszky György, Szák Mihály és Zsilinszky András járt az élen, és hírek szerint támogatta azt a szarvasi kiscgazda Borgulya Pál is, akit a már a románok kivonulását követően megejtett 1920-as magyar nemzetgyűlési választáson képviselővé választottak.⁵⁰ Róla ezzel szemben az 1920–1922. évi nemzetgyűlés almanachja azt állította, hogy „A román megszállás alatt folytatta a kiscgazdák és földművesek szervezését, s igyekezett ellenállásra bírni őket. Munkájának

⁴⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.417.b. 711/1919. Dr. Balló István tanfelügyelőnek a vármegyei közigazgatási bizottság elé terjesztett jelentése, 1919. december 7.

⁴⁵ *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 183.

⁴⁶ Tizennégy oláh-barátot tartóztattak le Tótkomlóson. *Makói Független Újság* 1920. június 18. 2.; Megszökött román barátok. *Friss Újság*, 1920. július 2. 3.; A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. április 20. 7.; A tótkomlósi pánszlávok. *Békésvármegyei Közöny* 1920. október 10. 2.; FANCSOVITS 1959. 149.; SZUDA 2017. 130.; SZINCSOK 1996. 194. és 196–197., TÓTH 2004. 30–31.

⁴⁷ SZINCSOK 1996. 196–197.

⁴⁸ Országhatár Csanádmegyében. *Makói Újság* 1919. szeptember 12. 2. A népgyűlésen elfogadott memorandumot teljes terjedelemben közli: VAIDA VOEVOD 2018: 367–369. Lásd még VANKO 2010. 173.; G. VASS 2010. 232–233.

⁴⁹ Személy-forgalomra vonatkozó rendelet, *Békés* 1919. július 26. 3.; Körrendelet a katonailag megszállott területen az utazás szabályozására. *Egyetértés* 1919. szeptember 5. 2.

⁵⁰ A csabai hazaárulók. *Körösvidék* 1920. július 18. 1.

eredményeként sikerült több száz állatot és 200 vagon búzát megmentenie.”⁵¹ Mindazonáltal a *Körösvidék* című lap egyik cikke alapján nem zárjuk ki, hogy ebbéli sikeressége nem az ellenállásának, hanem éppenséggel a románok való együttműködési készségének volt köszönhető. Borgulya ugyanis állítólag szintén azzal agitált a Romániához való csatlakozás eszméje mellett, hogy „a románok a rekvirálást megszüntetik, sőt az eddig elrekviráltakat is visszaadják.”⁵²

Annak ellenére, hogy a szlovákok által elcsatolásra szánt településeken az 1910-es népszámlálás szerint 406 ezer ember élt, ebből 292 ezer ember (72 százalék) magyar anyanyelvű volt miközben a románok aránya 4 százalékot, a szlovákoké 22 százalékot, míg a szerbeké és a németeké 1–1 százalékot tett ki, a békéscsabai memorandum elfogadói úgy állították be, hogy a területen élők többsége a román csatlakozást kívánja. A valóság ezzel szemben egészen más volt. Dr. Daimel Sándor Békés vármegyei alispánt idézve: „Közismert dolog az, hogy Gyula és Békéscsaba városoknak Nagyromániához való csatlakozását a románok azzal erőszakolták, hogy ezen 2 város lakossága egyhangúlag kívánta az átcsatolást. Ez az állítás egyike volt azon számtalan hazugságoknak, amelyekkel ellenségeink részéről a lefolyt időszakban találkoztunk. Az az egypár hazaáruló, aki elcsábítva azon ígéretek által, hogy az átcsatolás kérelmezése esetén a rekvirálás kellemetlenségeitől meg lesznek mentve, és így megfeledezett a magyar haza iránt tartozó hűségéről, természetesen nem beszélhetett az említett városok nevében.”⁵³ Akadtak olyan jelentős szlovák lélekszámú községek is – mint a több mint felerészben szlovák Nagybánhegyes – ahonnan egyetlen „küldött” sem vett részt a békéscsabai rendezvényen.⁵⁴

A románok által kezdeményezett népgyűlést meglehetősen gúnyos kommentálta az *Az Újság* című lap cikkírója: „Békéscsaba 26, mond huszonhat román lakosa (40000 lakosból) kimondta a Romániához való csatlakozást és ezt mi úgy olvashattuk a párisi lapokban, hogy Békéscsaba lakossága román akar lenni.”⁵⁵ Egy másik beszámoló szerint a csatlakozást kimondó „nagygyűlésen” „50–60 tótkomlói hazaárulón és egy pár csabai inason és ögyelgő napszámoson kívül e gyűlésen egy számottevő csabai gazda sem jelent meg.”⁵⁶ Ha a nagygyűlésen minden bizonnyal többen is voltak, mint 26 békéscsabai „román” vagy „50–60 tótkomlói hazaáruló” és néhány ögyelgő helybeli,⁵⁷ az egészen biztosra vehető, hogy a város, valamint a szűkebb és

⁵¹ VIDOR 1921. 26–27.

⁵² A csabai hazaárulók. *Körösvidék* 1920. július 18. 1. Boross Árpád Bence, aki tanulmányt írt Borgulya 1920 és 1926 közötti közéleti tevékenységéről, nem tett említést arról, hogy a szarvasi kisgazda-politikus kollaborált volna a románokkal, csupán a Vidor-féle nemzetgyűlési almanachban közölt, nyilvánvalóan Borgulyától származó információt közölte. BOROSS 2010. 60.

⁵³ A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

⁵⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 26954/1927. Chován Károly nagybánhegyesi községi jegyzőnek a fegyelmi ügyében az alispánhoz tett beadványa, 1920. július 20.

⁵⁵ Hétfőn dől el az ország sorsa. *Az Újság* 1919. november 16. 5.

⁵⁶ A kisgazdák történelmi jelentőségű közgyűlése. *Körösvidék* 1920. április 13. 1.

⁵⁷ A Friedrich-kormány idején a népgyűlés szervezésében való közreműködésükért 54 békéscsabai, tótkomlói és pitvarosi szlovák nemzetiségi vezető és aktivista ellen indítottak felségárulási pert, melyet később, 1921 végén ejtettek. Ennek az volt az oka, hogy – nyilván belpolitikai megfontolásokból – Horthy Miklós kormányzó utasítására Tomcsányi Vilmos igazságügyminiszter pertörléssel élt. Az érintett gazdák ugyanis arra hivatkoztak, hogy csupán a kommunisták visszatérésétől való félelmükben, s Mihail Mărcuş (dr. Márkus Mihály) román prefektus zsarolására mondták ki a csatlakozást, de nem Nagy-Romániához, hanem Erdélyhez. A kormányzó pertörléssel élt a békéscsabai gazdák felségárulási porében. 8 *Órai Újság* 1921. december 22. 6.; Inkább a románok mint a kommunisták. *Pesti Hírlap* 1921. december 22. 6.; Kormányzói kegyelem. *Békés* 1921. december 24., 2.

tágabb térség lakosságának töredéke támogatta ezt a javaslatot, amit alátámasztott a novemberben Békéscsabán és a Gyulai járásban, valamint a tótkomlói, a battonyai, a nagylaki és a makói „választókerületben” lezajló román országgyűlési képviselői és szenátori választás iránt megmutató totális érdektelenség.⁵⁸

A szlovákok memorandumát egyébként a legautentikusabb résztvevő, a románok által utóbb országgyűlési képviselővé választott békéscsabai Hrabovszky György (Gheorghe Hrabovschi) mint a Szlovák Nemzeti Párt elnöke vitte el Párizsba, s a dokumentumot Eduard Beneš cseh-szlovák külügyminiszter 1919. szeptember 2-án terjesztette a Legfelsőbb Tanács elé.⁵⁹ A románok abban bíztak, hogy e memorandum révén el tudják érni, hogy népszavazást tartsanak az érintett területen. Gheorghe Crișan (Crisan György) aradi ügyvéd, aki az erdélyi kormányzótanács által a párizsi békekonferenciára kiküldött delegáció egyik tagja volt, egy 1919. október végi nyilatkozatában egyebek között kijelentette: „*Tudvalevőleg a békés- és csanádmegyei szlovákok a cseh-szlovák delegáció útján azt kérték a békekonferenciától, hogy az általuk lakott területeket is csatolja Romániához. A kérelem dolgában valószínűleg népszavazást fognak elrendelni, mert azt nem Románia terjesztette elő, hanem egy olyan nép, mely az általa lakott területen többségben van.*”⁶⁰

A román diplomácia tehát – mint a térség legnagyobb kisebbségét – éppen a Csanád és Békés vármegyei szlovákok elszakadási törekvéseit kívánta felhasználni arra, hogy az érintett területen végrehajtott népszavazással érje el az itteni falvak átcsatolását, ezért erőteljesen ösztönözték az erre irányuló kezdeményezéseket. Persze, az ilyen népszavazási törekvéseket nem szűkítették le a szlovák többségű településekre, volt ilyen próbálkozás például Mezőhegyesen is,⁶¹ ahol az ott élő románok és szlovákok aránya együttesen is alig haladta meg a lakosság egytizedét, vagy a Békés vármegyei Békésen, ahol a két etnikum együttesen sem érte el a négy százalékot. Ez utóbbiról dr. Daimel Sándor alispán később így írt: „*Hogy mily nagy erőfeszítést vittek véghez a románok abban a tekintetben, hogy Békésvármegyének [sic!] polgári közigazgatás alatt álló részeit Romániához csatolják, legjobban igazolja az a tény, hogy a békési járás főszolgabírája is két ízben fel lett hívva a kormánybiztosság részéről, hogy Békés községnek színmagyar népét rábírija arra, miképp az Nagyromániához való csatolását népgyűlési határozattal kezdeményezze. Természetes, hogy a hatóságok az idevonatkozó kívánságot hazafias érzésük felháborodásával utasították vissza.*”⁶²

A románoknak tagadhatatlanul kapóra jött az itteni szlovák lakosság egy részének együttműködési készsége, hiszen ez komoly érvkészséget jelentett számukra a békekonferencián nekik meg nem ítélt 1916-os bukaresti titkos szerződésben szereplő határvonal eléréséhez. Iuliu Maniu, az erdélyi kormányzótanács elnöke például még 1920. január közepén is – meglehetősen

⁵⁸ A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.; A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 58.

⁵⁹ TILÉA 1925. 68–69.; 1926. 57–58. Lásd még DEDINSZKY 1993. 19–20.

⁶⁰ Már februárban megállapították a magyar-román határokat. *Makói Újság* 1919. október 31. 1. Lásd még: G. VASS 2010. 231–232.

⁶¹ M. SZABÓ 2017.

⁶² A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

álszent módon – éppen a szlovákokkal érvelt az 1919. június 13-ai határmegállapítás módosítása mellett. Miként kifejtette: „*Békéscsaba és Gyula lakosságának többsége, valamint egész Békés vármegye tót eredetű lakossága kijelentette, hogy Romániával egyesül. Ennek folytán a szövetségeket semmi sem gátolja abban, hogy azon területet, amely Battonyától nyugatra Békéscsaban és Gyulán túl terjed, valamint a Maros torkolatáig eső részt [tehát Csanád vármegyét – M. A.] a szövetséges Romániának és ne Magyarországnak ítélje oda. Magyarországnak ugyanis e területeken sem népességi, sem pedig közlekedési érdekei nincsenek.*”⁶³ Ebbéli nyilatkozatát persze „hiteles dokumentumokkal” is alá tudta támasztani, mint amilyen a románok akaratából Békéscsaban és a tótkomlói román választókerületben megválasztott új román országgyűlési képviselők, Gheorghe Hrabovschi (Hrabovszky György) és Pavel Veselschi (Veszelszky Pál) által 1919 novemberében a párizsi békekonferenciához küldött távirat is volt, amely a *Gazeta Transilvaniei* című román lap szerint a következőket szöveget tartalmazta: „*Alulírottak, a Nagy-Romániához tartozó Békéscsaba és Tótkomlós kerületek tót nemzetiségű választói által nagy lelkesedéssel megválasztott képviselők megbízást kaptunk Békés- és Csanádmegyék tót lakosságától, hogy küldjük el legalázatosabb üdvözléteinket Párisba, a legfelsőbb tanácshoz azzal a kéréssel, hogy teljesítse a legfelsőbb tanács e két megye tót lakosságának megingathatatlan kívánságát és kebelezze be örök időkre e két megyét a román királyságba, a melyen belül megtalálják minden biztosítékát annak, hogy nemzeti életet élhetnek. A tót nép kéri a legfelsőbb tanácsot, hogy respektálja Románia és az entente között 1916-ban kötött szerződést.*”⁶⁴ Ugyancsak a Békéscsaba környékén élő szlovákokat, és persze a Gyula környéki románokat kívánták felhasználni arra, hogy a terület kiürítését a lehető legtovább, akár a békeszerződés aláírásáig is elhúzzák, arra hivatkozással, hogy „*a szlovákok a legszörnyűbb üldöztetésnek lennének kitéve a magyarok részéről.*”⁶⁵ Hrabovszky fanatizmusát jól mutatja, hogy még 1920. március 20-án, a románok Békéscsabaról való távozásának napján, az átadás szabályosságát felügyelő antant-bizottság előtt is „*ujból egyhangulag kérte Csabának Nagyromániába való bekebelezését. A kérésen maga az antant missió is felháborodott és visszautasította.*”⁶⁶

Noha a románok igyekeztek kihasználni a helybeli szlovákok elszakadási törekvéseit, s akként bemutatni, hogy a Romániához való csatlakozási szándék mögött a teljes itteni szlovákság egységes kiállása volt, ez az állítás messze nem felelt meg a valóságnak. Habár a helyi szlovákok több hangadója agitált a románok mellett, s ezek magától értetődően nagy teret és támogatottságot kaptak a románok részéről, számos meghatározó szlovák nemzetiségi vezető és közvéleményformáló személyiség nem támogatta és nem is osztotta a románokhoz való csatlakozás szándékát. Talán a legismertebb közülük dr. Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai evangélikus főesperes volt,⁶⁷ aki ugyan tagadhatatlanul a pánszlávizmus elkötelezett híve volt, de a román integrációval nem értett egyet. Pedig a románok – egyes sajtóhírek szerint – őt szemelték ki arra, hogy a román propaganda élharcosa legyen és ennek érdekében folyamatos nyomás alatt tartották.⁶⁸

⁶³ Maniu Gyula nyilatkozata. *Makói Független Újság* 1920. január 18. 2.

⁶⁴ A békésmegyei „tót-román” képviselők távirata a versaillesi legfelsőbb tanácshoz. *Az Est*, 1919. november 26. 5.

⁶⁵ L. BALOGH 2020a. 239. Ștefan Cicio-Pop ideiglenes miniszterelnök üzenete Alexandru Vaida-Voevodnak, 1920. január 29.

⁶⁶ Békéscsaba város átadása. *Békés* 1920. április 3., 1.

⁶⁷ Szeberényiről bővebben lásd TÓTH 2019.

⁶⁸ A kiszagdzák történelmi jelentőségű közgyűlése. *Körösvidék* 1920. április 13. 1.

Egy ízben még a nagyszebeni kormányzótanács elnöke, Iuliu Maniu „külön is magához rendelte, s azzal fenyegette őt meg, hogy ha Békéscsaba közönsége nem nyilatkoztatja ki hajlandóságát ahhoz, hogy Nagyromániához tartozzék, akkor Románia visszavonja csapatait Békéscsabáról és martalékul engedi át a vörösöknek.”⁶⁹ Habár a főesperes akkori mozgása és gondolkodása pontosan nem rekonstruálható, az tagadhatatlan, hogy konzekvensen ellenállt a románok ebbéli nyomásának,⁷⁰ miként az is, hogy a békéscsabai szlovákok tömegesen nem mozdultak meg a Romániához való csatlakozás érdekében, amit jól jelez az 1919. novemberi román választás totális kudarca, hiszen, mint Daimel Sándor alispán jelentéséből tudható, a békéscsabaiak közül gyakorlatilag senki sem szavazott a román képviselőházba és szenátusba jelölt képviselőkre.⁷¹ A Békés vármegyei szlovák szeparatista törekvések szellemi vezetője ezért nem Szeberényi esperes, hanem a tótkomlói evangélikus lelkész, Hrdlicska Lajos (L'udovít František Hrdlička) volt,⁷² akinek befolyása viszont csak a közvetlen környezetére terjedt ki.

Ennek kapcsán közbevetőleg szükségesnek tartunk itt egy megjegyzést tenni. Abban, hogy a térségben élő szlovákok megosztottak voltak az elszakadás támogatásának kérdésében, igen jelentős szerepe volt a korábbi önkéntes asszimiláció mértékének és minőségének. Míg a Békés megyei nagyobb települések (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény) szlováksága – nyelvének és kultúrájának megőrzése mellett – jobban polgárosodott és jóval szervezettebben illeszkedett be a korabeli magyar társadalomba, mint a dél-békési (Tótkomlós) és a Csanád megyei szlovák többségű települések, melyek „még a XX. század elején is őrizték zárt paraszti közösségüket és szlovák mivoltukat”, oly annyira, hogy az itt élők nemcsak hogy nem tartották magukat magyarnak, de jelentős részük nem is beszélte a magyar nyelvet.⁷³ A magyar közigazgatás itteni berendezkedése – egyebek mellett a szlovákul nem tudó magyar jegyzők – csak tovább fokozták a magyarelles hangulatot, amely termékeny táptalajra talált az 1918–1919-es összeomlás időszakában. Ezzel is összefügghetett, hogy míg a polgárosodottabb települések szlovák lakóinak többsége inkább passzív maradt a forradalmak, majd az idegen megszállás időszakában, addig a dél-békési és csanádi kisebb települések nemzeti indulatoktól fűtött, és a szociális követeléseik kielégítésével, valamint a földhöz jutás ígéretével is csábított szlováksága jóval fogékonyabb volt a visszatérően a wilsoni eszmékre hivatkozó szeparációs törekvések megfogalmazására, majd – a román megszállást követően – a románok által mozgatott agitátorok által sugallt ígéretek befogadására, oly annyira, hogy itt egyes adatok szerint még a magyar birtokos parasztok között is sikerült támogatókat szerezniük.⁷⁴

Persze, Csanád vármegyében is akadtak kivételek. A Mezőkövácsházi járáshoz tartozó Nagybánhegyesen, ahol a lakosság valamivel több mint fele szlovák nemzetiségű volt, s egy 1919. március eleji – egyébként teljesen megalapozatlan – jelentés szerint éppen a helyi jegyző, Chován Károly propagálta az elszakadást Magyarországtól,⁷⁵ sem akkor, sem a román megszállás

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Egy csabai lelkésZRől. *Békés* 1921. szeptember 21., 1.

⁷¹ A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekRől. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

⁷² SZUDA 2017. 128–130.

⁷³ G. VASS 2010. 216–217.

⁷⁴ Uo. 231.

⁷⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 365/1919. Leirat Szócs Áron főispán-kormánybiztoshoz, 1919. március 3.

idején nem volt fogantja az ilyen törekvéseknek.⁷⁶ Ebben bizonyára annak is szerepe volt, hogy a sajtóban (A *Népköztársaság* című makói lap 29. számában) kikezdték a nagybánhegyesieket, amire Chován Károly jegyzőnek kellett a vármegye kormánybiztosához írt levelében reagálnia: „*A cikkben foglalt tényállításoknak az a része, amely rész a község közönségének politikai magatartását bírálja, szemenszedett valótlan. Községem 50 %-ban tényleg tótajkú, de mint ilyen, egyedüli a megyében és a vidéken, amely soha excentrikus nemzetiségi politikát nem üzött. Soha a neki inputált határozatot nem hozta, soha ki nem mondotta, »hogy magyarul beszélni szigorúan tilos«, s olyan bárgyúságot sem mondott soha, hogy Amerikától várja üdvét.*”⁷⁷

Mindenesetre a térségben élő szlovákság megosztottságát jól mutatja, hogy a Békéscsabán 1919. július 13-án a térség Romániához csatolása ügyében szervezett népgyűlés a korabeli jelentések szerint „igen feszült légkörben zajlott le”, s csak az eseményen jelenlévő számottevő román katonai erő akadályozta meg, hogy a csatlakozás hívei és ellenzői között összeütközés kerüljön sor, illetve ez biztosította a románok számára oly fontos határozat elfogadását.⁷⁸

Folytatva eredeti gondolatmenetünket, a végül is nagyobb rész elcsatolt Nagylakon az ot-tani románok orientációja magától értetődő volt, a helybeli szlovákok azonban a messzire eső cseh-szlovák állam mellett kezdetben szintén a szerb állam irányába tájékozódtak.⁷⁹ Minden bizonnyal ennek (is) volt köszönhető, hogy a szerb katonaság 1918 végén rövid időre bevonult a faluba.⁸⁰ Persze – különösen a román megszállást követően – ők is gyorsan tisztába kerültek a realitásokkal, és mind inkább a románok irányába fordultak, nem csekély mértékben annak az agitációnak köszönhetően, amelyet a helyi románság vezetői (Uroş Pătean, George Petroviciu, Uroş Todorean és mások) ez ügyben irányukban kifejtettek. Ebbéli eltökéltségük az 1919. július 13-i békéscsabai szlovák nagygyűlésen elfogadott, s a részben szlovákok lakta – de egyébként több mint 70 százalékban magyar többségű – keleti részek Romániához csatolását szorgalmazó memorandum teljes mellszélességgel való támogatásában öltött testet.⁸¹ A nagylaki szlovákok körében a legintenzívebb nagyromán propagandát Boór Lajos (Ludovít Augustín Boor) evangélikus lelkész (akit ezért a románok hálából az 1919 végén felálló új szenátus tagjává

⁷⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 26954/1927. Chován Károly nagybánhegyesi községi jegyző fegyelmi ügye

⁷⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 379/1919. Chován Károly nagybánhegyesi jegyző jelentése, 1919. március 10.

⁷⁸ G. Vass 2010. 233.

⁷⁹ A Nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács által a terület Szerbiához csatolását kérő memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57–59. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 25614/1918. Távirat a nagylaki tótok ügyében, 1918. december 11.; KUKUCSKA 2018. 162–163.; TÓTH 2009. 132.

⁸⁰ Mivel Nagylakon alig éltek szerbek, ellenben az itteni többségi szlovákok ebben az időben kifejezetten a szerbek irányába orientálódtak, nem zárjuk ki, hogy nem (csak) a helyi szerbek, hanem éppen ők kezdeményezték a szerb csapatok behívását. Erre utal a Csanád vármegyei alispán egy 1918. december 11-i keltezésű távirata, amelyben arról tájékoztatja a hadügyminisztert, hogy „*a nagylaki tótok egy jelentéktelen töredéke Hodzsa Milánhoz [volt magyar országgyűlési képviselő, ebben az időben a Cseh-szlovák Köztársaság budapesti követe – M. A.] táviratot küldött, kérve Nagylak községnek szerb csapatoktól való megszállását, azon ürüggyel, hogy Nagylakon [a] tótok testi épsége és vagyona veszélyeztetve van.*” HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 25614/1918. Távirat a nagylaki tótok ügyében, 1918. december 11. Lásd még A szerbek Nagylakon. *Népszava*, 1918. december 21. 4.; Nagylakról kivonultak a szerbek. *Budapesti Hírlap*, 1918. december 28. 6.; Nagylakról visszarendelték a szerbeket. *Délmagyarország*, 1918. december 25. 11.

⁸¹ KUKUCSKA 2018. 163.; MARCO 2018. 181–182.; G. Vass 2010. 232–233.

választottak), valamint az újonnan érkező lelkésztársa, Ivan Bujna folytatta.⁸² Boór és Bujna agitációs munkájának is köszönhető, hogy a végleges határmegállapítás idején, 1922. február 16-án a teljes nagylaki szlovák közösség nevében lobbizhattak Nagylak Romániában való maradása mellett, azonban a vágyott célt, a magyar területen maradt nagylaki területet (a kendergyárat és a pusztai részt, amely itt önálló községgé fejlődött) nem sikerült elérniük.⁸³

Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy Boór egészen a terület román megszállásáig nem volt híve a nagyromán eszmének, hanem azon szlovák nemzetiségi vezetők közé tartozott, akik a legvégsőig kitartottak a szerb orientáció mellett. Bár a nagylaki Szlovák Nemzeti Tanács 1918. november 28-án memorandumot juttatott el a szerbekhez, sőt francia fordításban a párizsi békekonferenciára is, amelyben a terület Szerbiához csatolását szorgalmazták,⁸⁴ azzal nyilvánvalóan ő is és a társai is tisztában voltak, hogy a szerbiai csatlakozás eleve reménytelen vállalkozás, ezért más taktikához folyamodtak. Ennek kimunkálására 1918. december 27. és 1919. január 9. között 29 Arad, Csanád és Békés megyei település szlovák lakosságának vezetője, köztük Boór is, tanácskozást folytatott az Aradhoz közeli bezdini szerb kolostorban, ahol mérlegelték a lehetőségeket. Itt január 2-án, szembeszállva az 1918. december 1-jei gyulafehérvári határozattal, határozatot hoztak egy autonóm terület létrehozásáról, amelyet az amerikai elnökről „Wilson megyének” kívántak elnevezni, s amelynek célja, hogy – nyilvánvalóan szerb védnökség alatt – „gátat képezzen a bolsevizmus terjedése és az esetleges román megszállás előtt”.⁸⁵ Amikor világossá vált, hogy ennek a csak a vágyálmokban szereplő autonóm megyének nincs realitása, s a bolsevizmust és a román megszállást sem állíthatja meg semmi, 1919. március 19-én – állítólag a helyi szociáldemokrata párt és a munkástanács felszólítására – Boór is kénytelen volt elmenekülni Nagylakról, s a szerbek által megszállt Kiszomboron talált menedéket. Innen majd csak paptársai, de sokkal inkább a Nagylakot megszálló románok kifejezett kérésére 1919. június 19-én tért vissza,⁸⁶ miután azok pontosan tudták, hogy Boórnak fontos közvéleményformáló szerepe van. Ekkorra már Boór is belátta, mi a mozgástér, és gyorsan megtalálta a szerepét az új viszonyok között.

A szerbek a románoknál nyilvánvalóan lényegesen rosszabb helyzetben voltak a területszerzési propagandájuk kapcsán, hiszen Csanád vármegye román megszállása gyakorlatilag lehetetlenné tette az általuk folytatott közvetlen kapcsolatépítést. A megyebeli szerbek száma meglehetősen alacsony volt (az 1910. évi népszámlálás szerint nem érte el a 4000 főt⁸⁷), nagyobb számban is csak Battonyán és Magyarcsanádon éltek, ami tovább szűkítette mozgásterüket. A térségben élő szlovákok pálfordulása pedig, akik a kezdeti szerb orientációval szakítva a románok elkötelezett zászlóvivői lettek, jószerivel teljesen megfosztotta őket attól a bázistól, melyet területszerzési ambícióik támogatására felhasználhattak volna. Ennek ellenére ők is

⁸² Bujnáról lásd MARCO 2018. 70–71. A nagylaki magyarok körében a helyi szlovákok nemzetiségi propagandája nem váltott ki osztatlan egyetértést. Állítólag 1918. december 8-án ismeretlenek Boór parókiáját is felgyújtották. VANKO 2012. 269. A helyzet akkor jutott – kényszerű – nyugvópontra, amikor megjelentek a térségben a románok, hiszen ettől kezdve ellehetetlenült minden más alternatíva a község jövőbeli sorsát illetően. Lásd MARCO 2018. 181.

⁸³ VANKO 2010. 173–174.; 2011. 22–23.

⁸⁴ A memorandumot közli HORNYÁK 2021. 57–59. Lásd még VANKO 2012. 268–269.; KUKUCSKA 2018. 162.

⁸⁵ VANKO 2010. 173.; 2012. 269.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ 1910. évi népszámlálás 1912. 343.

megpróbálkoztak egy olyan, a térség elszakítását célzó és a párizsi békekonferenciához címzett memorandummal, mint amelyet a szlovákok elfogadtak 1919. július 13-án Békéscsabán. A kezdeményezés Battonyáról indult, s a két szervező Pandurovits (Pandurovics, Pandurovity) Mihály ottani szerb pap és Rafajlovics Milos helybeli ügyvéd volt. A memorandumban, amelyet „*annak idején a battonyai szerb lakossággal aláírtattak és Párisba igyekeztek kijuttatni, [...] Battonyának Jugoszláviához való csatlósását kérték.*”⁸⁸ E ténynél többet e memorandum soráról nem tudunk, így azt sem, hogy a szlovák memorandumhoz hasonlóan eljutott-e Párisba, mindössze annyi biztos, hogy a battonyai szerbek elszakadási törekvését nem kísérte siker.

A CSANÁD VÁRMEGYEI ROMÁNSÁG MEGNYERÉSÉRE IRÁNYULÓ ROMÁN PROPAGANDA

Miként Nagylak példája is mutatja, azokban a községekben, amelyeket végül is elcsatoltak a vármegyétől és az országtól, a nagyromán propaganda igen sikeresnek bizonyult, oly annyira, hogy a helybeli lakosság nagyobb része ellenállás nélkül – sőt örömmel – vette tudomásul a nagyhatalmi döntést. A vármegye két legnagyobb, románok lakta községében, Sajtényban és Nagylakon már az 1916-os román hadbalépés és erdélyi betörés óta igen feszült volt a hangulat. „*A vármegye területén, főleg Nagylak és Sajtény községben sokan voltak tagjai a nagyszabesi [román nemzeti] komiténak, akik a közügyekben való magatartásukat mindig a komité utasításától tették függővé, és akik még ezekben a napokban is ábrándoztak arról a gondolatról, ami Magyarország balszerencséjére 3 év múltával meg is valósult, azaz Románia határainak jóformán a Tiszáig való kiterjesztéséről.*” – jegyezte meg Tarnay Ivor Csanád vármegyei alispán az első világháború makói eseményeit összefoglaló írásában.⁸⁹ A helyzet a világháborús összeomlás hatására még inkább romlott. „*Sajnos – írta ugyancsak Tarnay Ivor 1920 februárjában –, a lefolyt utolsó év érezhetően megcsinálta a gyökeres átalakulást, főleg az előbb megnevezett két községben [Nagylakról és Sajtényról van szó – M. A.] úgy, hogy az elszakadás megrázkódtatás nélkül mehet végbe, riktó ellentéte gyanánt annak, hogy Sajtény községben a forradalom kitörésekor egy néhány túlzóval szemben a község jobb érzésű lakossága még tiltakozott a nemzeti színű zászló letiprása ellen, s Major György főesperes a magyar hazához való ragaszkodásra buzdította a lakosságot. A forradalom és a kommunista uralom azonban elvégezte a túlzók megkezdett munkáját.*”⁹⁰

Meglehet, Tarnay jól érzékelte a fenti községekben megtapasztalható hangulatváltást, ám az ezzel kapcsolatos indoklása aligha állja meg a helyét. Éppen egy általa készített másik jelentéséből értesülhetünk azokról az 1918. novemberi megmozdulásokról, melyeket a 90 százalékban román Sajtényban főként Mánta Miklós (Nicolae Manta) gyógyszerész⁹¹ és

⁸⁸ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 58/1924. Purgly Emil főispán jelentése a belügyminiszterhez, 1924. július 18.

⁸⁹ TARNAY 1929. 30.

⁹⁰ A vármegye alispánjának jelentése a vármegyei közigazgatás január havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. február 21. 18.

⁹¹ Mánta egyike volt az 1918. december elsejei gyulafehérvári nagygyűlés sajtényi delegáltjainak. Rajta kívül még Rusandu Gheran adóbehajtó képviselte a községet. DEMŞEA 1993. 282.

Árgyelán György (Gheorghe Ardelean) hadnagy szított, s melynek során román nemzeti tanácsot és román nemzeti gárdát alakítottak, továbbá „nagy Romániát éltették s a népet Romániához való csatlakozásra buzdították.”⁹² A község helyzetét egyébként maga Tarnay helyettes alispán rögzítette tüpontosan 1919 májusában. Ekkor ugyanis arról írt, hogy amikor a vörös katonák elvonultak Sajtényből, s magukkal hurcolták Némethy Zoltán jegyzőt (utóbb meg tudott szökni tőlük), Gyórbíró István menekült segédjegyző, ideiglenes községi alkalmazott pedig lopva hagyta el a falut, akkor „Ezzel meg is szűnt Sajtény magyar közigazgatása.”⁹³ Nyilván a románbarát hangulat vált uralkodóvá a román megszállás időszakában itt éppúgy, mint a nagylaki románok és szlovákok körében, akik együttesen a lakosság 85 százalékát tették ki.

Az igazsághoz azért hozzátartozik, hogy ezzel nem szűnt meg rögtön Sajtény magyar közigazgatása. Addig, amíg itt ez egyáltalán működhetett, helyettesítő jegyzőként és az anyakönyvi teendők ellátásával Vincze Sándor, a Nagylaki járás főszolgabírója még 1919 májusában Mercse János nagylaki közigazgatási jegyzőt bízta meg, aki a nagylaki ügyek intézése mellett heti egy napban látta el a legszükségesebb sajtényi teendőket.⁹⁴ Mindez azonban csak átmeneti intézkedés volt: Sajtény magyar közigazgatása valójában már sohasem állt helyre, különösen, hogy maga Mercse is román származású és érzelmű volt, s utóbb ő lett ez elcsatolt Nagylak első román jegyzője.⁹⁵

Nagylakon a „tempót” az első perctől kezdve szintén a helybeli románok diktálták. A község 1918 végétől Petrovics György akkori Csanád vármegyei kormánybiztos szerint „állandó tüzfészek” volt, „amelynek román lakossága egy nagyon agilis és energikus vezetőt kapott Patyán Uros személyében.”⁹⁶ Noha itt 1918 őszén öt nemzeti tanács (magyar, román, szerb, szlovák és közös) alakult, a legerősebb, egyben a legagresszívebb ezek közül kezdettől a román volt, mely hetven fős fegyveres nemzeti gárdát is szervezett, átvéve ezzel a község feletti ellenőrzést. A fegyvert ehhez egy korabeli sajtótudósítás szerint a románok megszállta területről a Maroson át csempészték a községbe.⁹⁷ Ezeket a fegyvereket – összesen 120 darabot – Fényes László tengerész-nemzetőrei ugyan begyűjtötték 1919. február közepén, amikor az itteni kendergyárban visszatartott élelmiszerek elszállítása miatt rövid időre átvették az ellenőrzést a község felett, mindez azonban a román befolyás erősödését aligha akadályozta, amit jól mutatott az is, hogy Fényessel szemben egyedül a román nemzeti tanács elnöke mert fellépni. S ő is csak akkor lett visszafogottabb, amikor bevonultak a fegyveres tengerészek,⁹⁸ de csak addig, ameddig ez az átmeneti megszállás tartott.

Ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy a Fényes által vezetett tengerészkülönítmény nem csupán fegyverekért érkezett Nagylakra, hanem rekvirálni is. Mivel Csanád vármegye nem volt képes előteremteni a számára a kormány által kiszállításra előírt gabonakontingenst,

⁹² A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a novemberi forradalom alkalmával az egyes községekben lejátszódott eseményekről. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1919. július 3. 266–267.

⁹³ A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első hónapjában. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1919. május 31. 196.

⁹⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 2/1919. Vincze Sándor helyettes főszolgabíró véghatározata Némethy Zoltán sajtényi községi jegyző helyettesítéséről, 1919. június 17.

⁹⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 54/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. május 13.

⁹⁶ PETROVICS 1921. 61.

⁹⁷ Tengerész-nemzetőrök segítségével védi a kormány a vidéki élelmiszer-készleteket. *Magyarország* 1919. február 25. 7.

⁹⁸ Uo.

a begyűjtéssel megbízott Halász Árpád miniszteri megbízott Fényes tengerész-alakulatát hívta segítségül, amely elsődleges rekvirálási célpontként a román többségű Sajtényt és az erősen kevert lakosságú, de nemzetiségi többségű Nagylakot választotta. Tarnay Ivor helyettes alispán későbbi jelentéséből tudjuk, hogy Fényesék e két helyen közel 20 vagon gabonát gyűjtöttek össze, s bár Tarnay azzal próbálta mérsékelni ennek jelentőségét, hogy mindez „*megegyezés és fölajánlás alapján történt*”, azt neki is el kellett ismernie, hogy ez a rekvirálás erőszakkal történt.⁹⁹ Sőt, éppen Tarnay emlékezett meg arról, hogy a rekvirálási akció kapcsán Fényesék Nagylakon „*egy tót földművelőt halálra ítélték, s nagy bajjal lehetett ötlet kezeik közül kimenteni.*”¹⁰⁰ Hogy kiről volt szó és miért ítélték halálra, nem maradt adatunk, de ez talán nem is lényeges. Az viszont igen – és ez aligha lehet kérdéses –, hogy ez az erőszakos fellépés nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az amúgy is meglévő magyarellenes elszakadási törekvések felerősödjének mind Nagylakon, mind pedig Sajtényban, sőt, azt sem tudjuk kizárni, hogy az itteni románok kárára elkövetett 1919. februári durva magyar rekvirálásnak is köze volt ahhoz, hogy hasonló kíméletlenséggel hajtották végre később a román hatóságok a rekvirálást a Központi járás magyarok lakta településein.

A nagylaki románok pozícióit mindemellett tovább erősítette a hamarosan bekövetkező megszállás, az itteni szlovákok irányukba való elköteleződése, a békekonferencia 1919. júniusi, a község elcsatolására vonatkozó döntése, majd az a tény is, hogy 1919. júliusában a polgári közigazgatás alá vont megszállt csanádi terület közigazgatási centrumát jelentő prefektúrát Makóról ide telepítették át.¹⁰¹

A románok persze Nagylakon és Sajtényon kívül igen intenzív kampányt folytattak a többi csanádi községben is, ahol kisebb-nagyobb román közösségek éltek. Magyarcsanádon, ahol a lakosság több mint fele román nemzetiségű volt, az 1919 novemberében a pitvarosi Veszelszky-hez hasonlóan szintén román országgyűlési képviselővé választott nagylaki Patyán Uros (Uroș Pătean) gazdálkodó és a helybeli görögkeleti pap, Nestor Romulus (Romul Nestor), valamint „Mirku Szilviusz” kocsmáros, Ungurján (Ungurean) László gazdálkodó és két román tanító („Raika Ignác” és „Boindea Efeen”, valójában Raica Ignác és Brindea Efrau) fejtett ki a falu Romániához csatolását szorgalmazó igen aktív propagandát.¹⁰² Az itteni román agitáció annál is inkább sikeresnek bizonyult, mert míg Nagylakon és Sajtényban már 1918 őszétől a Magyarországtól való elszakadás dominált a nemzetiségi lakosság körében, addig Magyarcsanádon még egy 1919. március 18-i jelentés szerint is „*a leghévesebb rend*” uralkodott a községben élő négy nemzetiség között, s az egyetértés a közös nemzeti tanácsban is megmutatkozott,

⁹⁹ A vármegye alispánjának a törvényhatósághoz intézett jelentése a vármegye közállapotairól az 1919-ik év első négy hónapjában. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1919. május 31. 186.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 14709/1921. Az idegen megszállás alatt állott területek bejelentéséről szóló jelentés a belügyminiszterhez, 1921. október 21.

¹⁰² HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. Szegedi Csendőrkerület apátfalvi őrsének jelentése, 1920. július 2.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Jegyzőkönyv, 1923. szeptember 17.; HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 22126/1928. A Központi járás főszolgabírójának jelentése Szántó István fegyelmi ügyéről, 1923. október 13.; HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1287/1919. Hirdetmény az országgyűlési választásról, 1919. október 12.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitányság detektív testületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13.

ahol a hivatalos nyelv továbbra is a magyar maradt.¹⁰³ Egy 1919. januári beszámoló szerint a közös nemzeti tanács elnöke Nestor Romulus görögkeleti román lelkész, alelnöke Medveczky Dezső nyugalmazott városi aljegyző és Zamurovics Dusán görögkeleti szerb lelkész volt.¹⁰⁴ 1917 és 1919 között mindhárman – bár Nestor és Zamurovics nem egy időpontban – a Magyar-cesanádi Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet igazgatósági tagjai voltak,¹⁰⁵ így valószínűsíthető, hogy őket a közös gazdasági érdekek is összekötötték a nemzeti tanács vezetésében betöltött szerepvállalásuk során.

A látszólagos egyetértés mögött azonban a községben – éppúgy, mint Nagylakon – komoly nemzetiségi törésvonalak húzódtak meg, csak ezek a román megszállás előtt nem eszkalálódtak akként, ahogyan Nagylakon történt 1918 végétől. Ebben kulcsszerepe lehetett Szántó István községi jegyzőnek, aki megtalálta a sajátos módját annak, hogyan tartsa fenn az összhangot a településen élő nemzetiségek között. Érdemes erről egy 1922. január elejéről származó rendőrségi jelentést bővebben is idézni, mert igen plasztikusan rávilágít arra a módszertanra, hogyan lehetett az évek alatt a háttérben megerősíteni a községi nemzetiségi erőcsoportokat úgy, hogy mindez kifelé szinte teljesen észrevétlen maradjon. A jelentés szerint Szántó „teljesen a magyarcesanádi oláhság vezére és vezetője: Nesztor Romulusz universalis tudással rendelkező román lelkész befolyása alatt állt. Nesztor Romulusz magas szellemi tudásával és lekötelező modorával hosszú éveken keresztül öntudatos oláhokot nevelt, így Magyarcesanád lakosságának fele ilyen öntudatos oláh. Nesztor Romulusz minden magyar úri társaságban mint jó magyar hazafi feltolta magát, de ugyanakkor odahaza híveit Nagyromániának nevelte, egyben gondoskodott arról, hogy a minden hazafiságot nélkülöző Szántó István főjegyzőt hatalmába kerítse, hogy ezen célját elérje, és hozzá a főjegyző minden szabadidejét lefoglalja, öntudatosan belevitte a gazdagabb oláhok által létesített érdekszövetkezetbe, létesítettek vendéglőt, vettek cséplő garnitúrát, és beletolakodtak a Hangya szövetségbe, mindenhová vezetőül betolva Szántó István főjegyzőt, így, minthogy ez a kiskaliberű ember a fokozatos tollasodását Nesztor Romulusznak és az ő oláhjainak köszönhette, nagyon természetes, hogy Nesztor és társainak állandó lekötelezettje volt. Szántó Istvánnak volt egy másik kebelbarátja, jelenleg is Magyarcesanádon lakik, azonban most szerb megszállott területen tartózkodik – szintén nagyműveltségű Szamurovics [sic! valójában Zamurovics – M. A.] Dusán szerb lelkész –, ki szintén öntudatos szerb agitátor volt, ez belátta a helyzetet, és kihasználva az alkalmat, Nesztor Romulusz politikáját követte, így a saját és híveinek jólétéért gazdaságilag minden tekintetben támogatta Szántót, és emellett teljes nyugodtsággal nevelte Nagyszerbia fiait.”¹⁰⁶ Szántó ellen persze később eljárást indítottak, s noha a konkrét vádak többsége alól tisztázta magát, az tagadhatatlan, hogy ebbéli hozzáállása nem csupán a község belső békéjéhez járult hozzá – alapvetően ezzel védekezett –, de a nemzetiségi szeparációs törekvések megerősödéséhez is.¹⁰⁷

¹⁰³ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 436/1919. A Csanád vármegyei nemzetőrség parancsnokának jelentése, 1919. március 18. Lásd ugyanezt HU-MNL-CSML-ML-XVI.201. 537/1919.

¹⁰⁴ HU-MNL-CSM-ML-IV.463.b. 382/1919. Adatok a Központi járás községeiről, 1919. január

¹⁰⁵ Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. *Központi Értesítő* 1917. február 15. 239.; Kivonat a magyarországi kereskedelmi cégjegyzékből. Uo. 1918. április 18. 787.

¹⁰⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

¹⁰⁷ Lásd erről részletesen HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcesanádi községi jegyző feyelmi ügye.

Persze, okkal feltételezhető, hogy a magyarcsanádi románok részéről ez a békesség 1918 végétől itt is már csak szemfényvesztés, vagy ha tetszik, taktikázás volt, ismerve Nestor Romulus markáns román elköteleződését, hiszen ő is egyike volt azon magyarországi románoknak, akik – a nagylaki Patyán Uros mellett – részt vettek az 1918. december elsejei gyulafehérvári nagygyűlésen, ahol a megjelent románok önhatalmúlag kimondták Erdély Romániához csatlósát.¹⁰⁸ A román görögkeleti pap egy Gyurkovits Sándor apátfalvi segédjegyző által 1919. február 9-én írt jelentés szerint nem is nagyon tagadta, hogy „*reá nézve a gyulafehérvári határozat a mérvadó, nem pedig a magyar kormányé*”, s noha Nestor Romulus a „*román agitáció miatti izgatás*” vádjára váltig bizonygatta, hogy „*hazafias működése mindenki előtt ismerős*”, Gyurkovits egyéb bizonyítékokkal is alátámasztotta, hogy a pap alapvetően a román érdekeket szolgálta,¹⁰⁹ miként az hamarosan be is igazolódott. Az 1919. márciusi magyarcsanádi látszat status quo ugyanis a román megszállás bekövetkeztekor szinte pillanatok alatt összeomlott. A magyarcsanádi piactéren 1919. június 27-én nagygyűlést tartó Patyán Uros ösztönzésére, aki arra biztatta a helybelieket, hogy „*az egész község lakossága menjen el Aradra, és ő mint vezető fog beszélni az ottani oláh prefektussal, hogy Magyarcsanádot kíméljék meg a rekvirálástól*”, a magát immáron nyeregben érző Nestor Romulus és társai még arra is rá tudták venni a helyi román lakosságot, hogy 1919 nyarán tömegesen Aradra utazzanak és az ottani prefektúránál demonstráljanak a község románná tétele érdekében.¹¹⁰ Patyán Uros szava és ígérete ekkor minden bizonnyal vonzónak bizonyulhatott a magyarcsanádiak előtt is, hiszen ebben az időben nem csupán a románok egyik helyi ágense, hanem a Nagylaki járás élelmezési kormánybiztosi megbízottja is volt.¹¹¹

A megszállás végén mozgalom indult a battonyai és környékbeli románok körében is, hogy „*ha Battonyát és környékét nem csatolnák Romániához, [ők] a román területre áttelepülhessenek.*”¹¹² Pedig ők aztán, a magyarcsanádi románokkal együtt, tényleg mindent megtettek azért, hogy a románok számára kedvező határvonalat elérjék. Ennek érdekében egy delegáció tagjaként 1919. június végén még az Aradon tartózkodó Franchet d'Espèrey tábornokot, a szövetséges hatalmak keleti hadseregeinek parancsnokát is felkeresték, hogy támogatást szerezzenek a leendő határvonal kitolására. A delegációban nemcsak a battonyai, hanem a magyarcsanádi, a gyulai, a kétegyházi, valamint az Arad vármegyei otlakai és siklói románok képviselői is jelen voltak, a megszálló hatóságok által kézben tartott korabeli helyi sajtó tudósítása szerint tehát azon települések románjai, amelyek „*annak a veszélynek vannak kitéve, hogy Magyarországhoz fognak tartozni.*”¹¹³ Utóbb Otlaka (Otlaca, ma Grăniceri) és Sikló (ma Șiclău) valóban Romániához is került.

¹⁰⁸ DEMȘEA 1993. 282.; MARCO 2018. 155. Nestor Romulusról bővebben lásd Uo. 161–163. és 209.

¹⁰⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 902/1920. Nestor Romulus magyarcsanádi görögkeleti lelkész Gyurkovich Sándor segédjegyző elleni panaszügye.

¹¹⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 3632/1920. A M. Kir. Szegedi Csendőrkertület apátfalvi őrsének jelentése, 1920. július 2.

¹¹¹ HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1156/1919. Uroș Pătean élelmezési kormánybiztosi megbízott átírtata Csanádpalota előljáróságának, 1919. július 10.

¹¹² Áttelepülés Battonyáról. *Makói Független Újság* 1920. március 12. 3.

¹¹³ Makónál kezdődik Románia határa. *Makói Újság* 1919. június 29. 2.

Battonyán – Magyarcsanádhoz hasonlóan – szintén a helybeli görögkeleti lelkész, Simion Cornea (Cornea Simon) és a román tanító volt a románok helyi ágense a megszállás idején. Előbbi ellen, aki Nestor Romulus magyarcsanádi lelkésszel ellentétben nem hagyta el a községet a románok kivonulásakor, 1920 nyarán bűnvádi eljárást indítottak a magyar hatóságok, míg a tanító elmenekült a távozó román csapatokkal.¹¹⁴ Békés vármegyére kitekintve, Gyulán és Kétegyházában szintén egy görögkeleti román pap, Iosif Ioan Ardelean (Ardelean József János) volt a települések elszakításának fő mozgatója, akit 1919 novemberében a románok egy bukaresti országgyűlési képviselői helytel jutalmaztak.¹¹⁵ A román többségű, s Magyarországnak megmaradó Kétegyházáról egyébként mintegy hetven – főként a községi „elithez” tartozó – román család távozott 1920-ban, a megszálló csapatok kivonulásával párhuzamosan.¹¹⁶ Ez a veszteség a község román népességéhez képest elenyésző volt, sőt éppen ellenkező előjelű tendencia figyelhető meg, hiszen míg az 1910. évi népszámlálás szerint 2842 román élt a faluban (64,97 %), addig az 1920-as népszámlálás szerint már 3134 fő (66,95 %), a távozók tehát nem csökkentették a helyben élő román népesség lélekszámát, csupán a tíz éves demográfiai többletet apasztották valamelyest. A falu történetéről készült összefoglaló munka szerzői szerint ennek az érdektelenségnek a másik helyi görögkeleti lelkész, Beleş Vazul (Vasiliu Beleş) „*mérsékelt, magyarbarát politikája*” volt a kiváltója.¹¹⁷ Az állítást adatokkal alátámasztani nem tudjuk, de ha valóban így volt, akkor Kétegyháza jól példázza, hogy ahol a helyi lelkész (Kétegyházában legalábbis az egyik) nem ült fel a csábító propagandaüzeneteknek, ott még a román közösség sem vágyott arra, hogy az addig megteremtett egzisztenciáját feladja a romániai viszonyok bizonytalanságáért. A kétegyházi románok többségének magyarhűségét – és ezzel a két román lelkész közötti megosztottságot – egyébként jól példázza, hogy 1919. november elején, amikor a megszállt községben képviselőválasztást tartottak a román hatóságok, azon – mint Daimel Sándor alispán későbbi jelentéséből tudjuk – csupán „százegynéhány” román vett részt, holott a jelölt éppen az egyik helyi görögkeleti lelkész, Iosif Ioan Ardelean volt.¹¹⁸ A gyulai románok közül egyébként, ahol szintén Ardelean agitált, egy 1920. április 4-i adat szerint mindössze 18 (részben családos) személy távozott a kivonuló román megszálló csapatokkal.¹¹⁹ Ez a közel 25 ezres város 2200 fős román népességének 1 százalékát sem tette ki. Farkas Sándor szerint viszont ennél több, „*a magukat kompromittált vezetőik és mintegy 50 gyulai polgár*” hagyta el

¹¹⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 840/1920. Tarnay Ivor helyettes alispán jelentése gróf Bethlen Istvánhoz, az Országos Menekültügyi Hivatal elnökéhez, 1920. szeptember 16.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 75/1920. Jelentés Cornea Simon battonyai görögkeleti lelkész magatartásáról, 1920. október 11.; Uo. 108/1921. Kivonatos másolat a szegedi csendőrkerületi parancsnokság 367”T”1921. számú jelentéséből, dátum nélkül. Lásd még PĂDUREAN 2003. 372. Cornea ellen 1924-ben államellenes izgatás vádjával újabb eljárást folytattak. Lásd erről Államellenes vétséggel vádolják a battonyai görögkeleti lelkészt. *Szeged* 1924. december 16., 3.; Elnapolták Cornea battonyai lelkész nemzetgyalázási pörét. *Az Est* 1924. december 17., 9.

¹¹⁵ RADU 2018. 9.; Képviselőválasztás Gyulán, *Békés* 1919. november 5. 2. A gyulai románok három képviselője, dr. Márkus Mihály (Mihail Mărcuş) ügyvéd, a későbbi Békés vármegyei prefektus, dr. Simonka György ügyvéd és Ardelean már 1919. január elején Aradon lobbizott azért, hogy „*a román impériumot terjesszék ki Békésgyula városára is*”. Békésgyula román impériumot kért. *Az Újság* 1919. január 5. 9.

¹¹⁶ FURÁK 1999. 25.; ERDMANN 2003. 72.

¹¹⁷ ERDMANN 2003. 72.

¹¹⁸ A vármegye alispánjának jelentése a forradalmi, proletárdiktatúra és a román megszállás ideje alatt előfordult eseményekről. *Békésvármegye Hivatalos Lapja* 1920. április 20. 7.

¹¹⁹ Gyula román lakossága. *Körösvidék* 1920. április 4. 3.; Gyula román lakossága. *Békés* 1920. április 7., 2.

a várost és távozott Romániába.¹²⁰ Mindez azonban az arányokon aligha változtatott. Arról nincs teljes körű adatunk, hogy a Battonyai járás területéről, ahol nem érte el a 10 százalékot a románok aránya, az országhatáron kívülre rekesztett Kisiratos és Torna véglegesen elcsatolt lakóin kívül végül is hányan települtek át, ellenben azt tudjuk, hogy Magyarcsanádról sokan elmentek a románok kivonulása idején a helyi görögkeleti pap, Nestor Romulus vezetésével.

A CSANÁD VÁRMEGYEI OPTÁNSOK KÁLVÁRIÁJA

A kiköltözési hajlam nemcsak a románok távozásakor, hanem azt követően is erősnek bizonyult. Még 1923 decemberéből is van adat arról, hogy „*a román lakosság közül mind többen román elszakított területre költöznek.*”¹²¹ Utóbb számosan távoztak a helyi szerbek közül is az 1921. július 26-án a magyar törvények közé becikkelyezett trianoni békeszerződés (1921. évi XXXIII. tc.) hatályba lépését követően, melynek 64. cikkelye lehetővé tette, hogy „*Azok a személyek, akiknek a volt Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó valamely területen van illetőségük, és ott a lakosság többségétől fajra vagy nyelvre nézve különböznek, a jelen Szerződés életbelépésétől számított hat hónapi időtartamon belül Ausztria, Magyarország, Olaszország, Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam vagy a Cseh–Szlovák Állam javára optálhatnak, aszerint, amint a lakosság többsége ott ugyanazt a nyelvet beszéli, és ugyanahhoz a fajhoz tartozik, mint ők.*”¹²² A szakirodalomban csak optálásnak nevezett lehetőséget,¹²³ amely a helyi román lakosság részéről Romániába, míg a szerbek részéről a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére való átköltözést jelentette, sokan igénybe vették, s a folyamat hosszabb ideig is elhúzódott, mert számos érintett hosszabbításokat kért és kapott a költözés megszervezésének akadályai (ingatlanok eladhatatlansága és egyéb okok) miatt. Az optálási szándékok felkeltését szerb diplomaták és különböző ágensek a szóba jöhető településeken (Battonyán és Magyarcsanádon) többnyire illegálisan szervezett gyűléseken propagálták.¹²⁴ „*E törekvés indító okául részint a múltba visszanyúló szisztematikus izgatás, részint az egyének lelki világának silánysága és a magyar mivoltuknak semmibe vévése szolgáltak*” – olvasható egy a Csanád–Arad–Torontál k. e. e. vármegyei szerb és román optálást komplexebben számba vevő alispáni jelentésben, mely kitért arra is, hogy „*A trianoni határvonalon túlra irányuló kivándorlásra vonatkozó agitáció természetesen nagy anyagi előnyöket, főképpen földet ígért, amelyeket a felizgatott román vagy szerb ajkú lakosság egy része készpénznek vett.*”¹²⁵

A szerbek és románok nyílt vagy burkolt csábítására ilyen körülmények közepette nyilvánvalóan nem maradt hatástalan. Nagy Gyulának, a Központi járás főszolgabírójának 1927-es adatai szerint Magyarcsanádból 252 román és 122 szerb anyanyelvű lakos távozott véglegesen,¹²⁶

¹²⁰ FARKAS 1997. 37.

¹²¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 40/1924. A M. kir. Pénzügyminisztérium tájékoztatása a szegedi vámkertületi parancsnokság 1923. decemberi helyzetjelentéséről, 1924. május 17.

¹²² *Az 1921. évi törvények gyűjteménye* 1922. 603.

¹²³ Az első világháború utáni optálásról lásd bővebben SZÜTS 2018.; HAUTZINGER 2020. 297–303.

¹²⁴ Erre lásd pl. HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 288/1922. Milan G. Milojević budapesti szerb rendkívüli követ 1922. októberi battonyai és magyarcsanádi tartózkodásakor szervezett gyűlésekkel kapcsolatos iratcsomó.

¹²⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 560/1928. Purgly Emil főispán levele a belügyminiszterhez, 1927. május 14.

¹²⁶ *Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

ami az itt élő románok 15, a szerbek 20 százalékát tette ki. Egy 1930-ban készült tételes kimutatás azonban ennél magasabbra tette a Magyarcsanádról távozó szerb ajkúak számát, eszerint 96 személy és 96 hozzátartozó, összesen tehát 192 fő ment el, ami a magyarcsanádi szerbek egyharmadát jelentette.¹²⁷ Ugyanakkor a távozók helyére több mint 600 magyar – zömmel a megszállt területekről optálók – érkeztek, akik „*Legtöbbje a kivándorolt román és szerb helyébe jött, s annak házát vette meg.*”¹²⁸

Arról nincs adatunk, hogy a magyarcsanádi szerbek kitelepülésében a helyi görögkeleti szerb papnak, a korábban erőteljes nagyszerb propagandát folytató Zamurovics Dusánnak milyen szerepe volt – ő maga 1921-ben a szerbek által megszállt területre távozott¹²⁹ –, de azt tudjuk, hogy battonyai lelkésztestvérsége, Pandurovics Mihály az ottaniak kiköltöztetésében vezérszerepet vitt. Egy szintén 1927-ben készült összefoglaló szerint Battonyáról 1920-ban és 1921-ben mintegy 100 család távozott, „*főként olyanok, kik a forradalom, kommunizmus és megszállás alatt magukat exponálták*”,¹³⁰ míg 1923 tavaszán két csoportban 229 család, összesen 879 személy költözött át az új szerb államba, és még továbbiak is tervezték az áttelepülést, 1924-ben például 26 személy és családja kért engedélyt ingóságai kiszállítására.¹³¹ Kiköltözésük elé a magyar hatóságok semmilyen akadályt sem gördítettek,¹³² sőt belügyminiszteri utasításra még előzékenyen támogatták is azokat a követségi munkatársakat, akik a Szerb–Horvát–Szlovén állam képviselőjében „*az optált szerbek kitelepítésének irányítására és figyelemmel kísérése céljából*” utaztak 1923 tavaszán Battonyára.¹³³

Az első turnus tagjai közül azok, akik később visszatértek Magyarországra, azzal indokolták távozásukat, hogy „*papunk [Pandurovics Mihály] biztatására és félrevezetésére [mentünk ki], aki 10–10000 koronát adott akkor; földet, lakóházat, jószágot, vetőmagot ígért. Mint nélkülöző, szorgalmas, szegény emberek a jobb sors reményében hagytuk el hazánkat, családunkat, rokonnainkat, mint ahogy Franciaországba, Amerikába is mennek a munkát keresők, azzal a tudattal, hogyha kicsit megszedjük magunkat, némi vagyonnal ismét visszajövünk hazánkba. A kiköltözők összegyűjtésekor többféle okmányt írtak velünk alá, lehet, hogy ekkor írtatták velünk alá az optálási kérelmet is, tudatlanul, és fogalmunk se volt, hogy az mit jelent és milyen következményei lehetnek.*”¹³⁴ Hasonló történetet adtak elő az 1924-ben – néhány hét után – szintén hazatért Nádaskai Simon hozzátartozói is: „*Édesapánk galád csábításoknak az áldozata lett,*

¹²⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 199/1930. Magyarcsanád község előljárósága kimutatása a Jugoszlávia javára optált egyénékről, 1930. május 3. Pontosán 192 főben adta meg a Magyarcsanádról Szerbiába költözők számát Oltvai Ferenc is. OLTVAI 1991. 158.

¹²⁸ *Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

¹²⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

¹³⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 225/1927. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése, 1927. augusztus 12.

¹³¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 262/1927. Battonya község főjegyzőjének jelentése, 1923. május 3. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 14/1923. Kimutatás Battonya községből Szerbiába kivándoroltakról, 1919. március 17.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 895/1924. Purgly Emil főispán levele Skultéty István m. kir. curiai bírónak, 1924. április 8.; OLTVAI 1991. 145.; MARJANUCZ 2018. 147.; KELIGER 1994. 75. Keliger Margit 1935-ből származó adata szerint 1090 battonyai lakos optált a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére.

¹³² HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 16/1923. Rakovszky Iván belügyminiszter távirata, dátum nélkül (1923. március.)

¹³³ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 16/1923. Rakovszky Iván belügyminiszter távirata, 1923. február 21.

¹³⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optások kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.

nem a nemzetiségi kérdés bírta rá, hogy hazáját elhagyja, hanem anyagi előnyöket ígértek ott neki, mely csábító ígéretek után ő Jugoszláviát egy új Amerikának képzelte, ahol anyagi javakat remélt szerezni, hogy azokat családjának hazahozhatja. Nem világosították fel arról, hogy ő a magyar állampolgárságát elveszíti.”¹³⁵ Egy 1930. novemberi járási főszolgabírói jelentés szerint a Battonyai járás területéről mindösszesen 275 család optált szerb területre, ezek szinte bizonyosan kivétel nélkül battonyaiak voltak.¹³⁶

A szerb propaganda célkeresztjében elsődlegesen persze nem a battonyaiak, hanem a jóval közelebbi volt észak-torontáli területek álltak, közöttük is kifejezetten Szőreg, Deszk és Újszentiván szerb lakossága, akik 1920. február 18-án kérelemmel fordultak a szerb–horvát–szlovén békedelegációhoz, hogy érvék el, ezek a községek „ne kerüljenek ismét a magyar iga alá.”¹³⁷ A három „szintiszta szerb falu” megmentése érdekében még a területcsere lehetősége is felvetődött a jugoszláv külügyminisztériumban,¹³⁸ e törekvést azonban a békekonferencián már nem kísérte siker, noha a területet a szerbek 1921. augusztus 21-ig a megszállásuk alatt tartották. Az egykori Torontál vármegye Magyarországon maradt községeit 1923-ban Torontáli járásként a közigazgatásilag egyelőre egyesített, makói székhelyű Csanád–Arad–Torontál vármegyéhez csatolták. Egy 1924 nyaráról származó főszolgabírói jelentésben az az információ olvasható, hogy Szőregről 95, Újszentivánról 92 család, míg Deszkről 199 család vándorolt ki Szerbiába, és ugyanezen községekből még 75, 10 és 60 család tervezte az áttelepülést.¹³⁹ A szakirodalom szerint Szőregről 103 fő, Deszkről 228 fő, míg Újszentivánról 242 fő távozott az új jugoszláv államba,¹⁴⁰ ám ha megbízhatónak tekintjük a Torontáli járási főszolgabírói jelentés családokra vonatkozó adatait, amit nincs okunk kétségbe vonni, akkor az e településekről áttelepültek számát – legalábbis Szőreg és Deszk esetében – mindenképpen magasabbra tehetjük. Oltvai Ferenc adatai szerint Újszentivánról a szerb lakosság mintegy fele távozott, 40 százalékuk a szerbek kivonulásával párhuzamosan, 1921-ben, míg 10 százalékuk 1922-ben, ezt követően már csak kevesen.¹⁴¹ Minden bizonnyal hasonló lehetett a trend a másik két községben is.

A népességfogyás mértékét többé-kevésbé a népszámlálási adatokból mérhetjük le igazán. Míg Magyarcsanádon az 1910-es népszámlálás szerint 1678 román (54 százalék) és 616 szerb (19,8 százalék) élt, addig az 1930-as népszámlálás szerint 1070 román (39,9 százalék) és 276 szerb (10,3 százalék). Hasonlóan jelentős népességmozgás történt az 1920-ban közel 14 ezer lelkes Battonyán is, ahol az 1910-es népszámlálás szerinti 1798 főnyi (13,8 százalék) román anyanyelvű lakosából 1930-ban csak 1155 (9,1 százalék), míg a 2579 főnyi (19,8 százalék) szerbből 1591 fő (12,5 százalék) élt a községben.¹⁴² E népességcsökkenés túlnyomórészt a románok és szerbek távozásával állt összefüggésben, ugyanakkor nem hagyhatók figyelmen kívül

¹³⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 390/1933. Nádaskai Simon hozzártatózóinak beadványa a főispánhoz, 1931. február 4.

¹³⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 199/1930. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése a Jugoszláviába optáltak ingatlanainak értékesítéséről, 1930. november 25.

¹³⁷ HORNYÁK 2021. 206–207. A szőregi, deszki és újszentiváni szerbek kérése a belgrádi kormányhoz, 1920. február 18.

¹³⁸ Uo. 205–206. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság külügyminisztériumának utasítása a jugoszláv békedelegáció részére, 1920. február 15.

¹³⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.451. b. 40/1924. A Torontáli járás főszolgabírójának jelentése, 1924. június 7.

¹⁴⁰ MIKLÓS 2020. 20.

¹⁴¹ OLTVAI 1991. 172.; MIKLÓS 2010. 66.

¹⁴² 1910. évi népszámlálás. 1912. 340–341.; 1930. évi népszámlálás. 1932. 156–157.

az egyéb demográfiai folyamatok sem, például az, amire Magyarcsanád jó példát adott: az egykezés. Egy 1927-es járási főszolgabírói jelentés szerint a községben kifejezetten a vagyonosabb román és szerb kisbirtokos családokban dívott az egyke, melyek célja a birtokaprózódás megakadályozása volt.¹⁴³

Arról, hogy a fényes ígéretekkel szemben milyen viszonyok fogadták a battonyai optánsokat a szerb állam területén, érdemes egy korabeli beszámolót idézni. A kivándorlók közül 117-en ugyanis egy kérvényt írtak alá, „*melyben kijelentették, hogy nem hajlandók tovább itt maradni, szállítsák [öket] vissza Magyarországba, mert vert falú barakkjaik összedőltek, kivitt állataik nagy része elpusztult, az esőhiány és a köves talaj miatt semmi termés nem volt, a kivándorláskor Pandurovics [Mihály battonyai szerb ortodox pap – M. A.] által megígért feles búzatermés hazugság volt, mert a macedónok vetettek el – ugyan amit bírtak –, s az azokat illeti, de meg nem is hajlandók azok a termés felét átadni. A kivándorlók nagy része maláriás beteg, s hogy Pandurovics és dr. Rafajlovič [Milos battonyai ügyvéd] becsapta őket, s a legnagyobb nyomorba döntötte.*”¹⁴⁴ A 75 éves Nyikora Koszta beszámolója, aki két váltás fehérneművel szökött vissza a lányához Battonyára, jól mutatja a szerbiai fogadtatást: „*A Szerbiába kivándorlókat avval csábították, hogy Ószerbiában elsőrendű, a Csanádmegyei földeknek megfelelő minőségű földeket fognak kapni. Előadása szerint tényleg levitték őket Ószerbiába és kimutattak részükre egy területet, ahova letelepíteni kívánták őket, Veleztől¹⁴⁵ délre a hegyek között. A hegyek kopárak és sziklásak, a kimutatott területen csupán szobanagyságú foltok vannak a sziklák között, a növényzet silány, kecskelegelő. A népek közül egyik-másik, akinek több művelhető föld jutott, ottmaradt, a többiek azonban a kijelölt földet elfogadni hajlandók nem voltak és visszautaztak Velezbe. Ott a vasútállomáson várták a szerb földművelésügyi kormánynak közben beígért újabb intézkedését, azonban hiába. Lassanként mindenüket eladogatták, hogy magukat fenntarthatassák, mert munkaalkalom odalent nem volt. Mikor már fogytán volt a pénzük, feljöttek Bácskába, ahol több munkaalkalmat véltek kapni, és Futakon egy felparcellázott uradalom pajtáiban nyertek elhelyezést. Itt végleg leszegényedtek, és az addig összetartott szállítmány felosztott, ki erre, ki arra keresett megélhetést.*”¹⁴⁶

Természetesen pontosan tudjuk, hogy ezeket a visszahonosítási kérelmeket olyan hazatelepülni vágyók írták, akik magától értetődően tompítani igyekeztek az optálás nemzeti indítékait, mégis úgy tűnik, valóban inkább gazdasági okai voltak az optálásoknak, s kevésbé játszottak szerepet ebben az etnikai megfontolások, bár ezek hatását – a nacionalista hevület felkeltését célzó propagandát – sem szabad figyelmen kívül hagyni.

A battonyai szerbek bujtogatása a visszatelepülni akarók kedvezőtlen tapasztalatai ellenére még 1924 elején is folytatódott, bár ekkor már kevés sikerrel. Egy 1924. márciusi jelentés szerint „*A kivándorlásra való biztatás tényleg fennáll, de a jár[ási] főszolgabíró jelentése szerint jelenleg nem nagy eredménnyel, mert a már optáltak sorsáról érkező hírek elkedvetlenedést váltottak ki.*”¹⁴⁷

¹⁴³ Csanád–Arad–Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről. 1928. 86.

¹⁴⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 481/1923. Pintér Károly detektív által fölvevett jegyzőkönyv, 1923. július 25.

¹⁴⁵ Minden bizonnyal az akkor Szerbiához, ma Észak-Macedóniához tartozó Velez (régii török nevén Köprülü) városról van szó. NÉMETH 1918. 144.

¹⁴⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 13185/1924. A Battonyai járási főszolgabíró jelentése Nyikora Koszta ügyéről, 1924. június 18.

¹⁴⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 13/1924. Jelentés a Battonyán észlelt kivándorlási mozgalomról, 1924. március 5.

Habár a szerb optánsok közül – miután az „*Új hazájukban legtöbbjét csalódás érte*”¹⁴⁸ – sokan szerettek volna visszaköltözni Magyarországra, utóbb ez csak néhány családnak (a battonyaiak közül mindössze 11 családfőnek) sikerült, de közülük is tíznek – egy az 1930-as évek elejéig elhúzódó jogi procedúra végén – vissza kellett térnie Szerbiába.¹⁴⁹ Más adat szerint 30–40 olyan korábbi optáns battonyai család volt, amelyek érintettjei voltak a kitoloncolásnak.¹⁵⁰

Hasonló adatok egyébként a románok esetében is fellelhetők. Azok közül a magyarcsanádiak közül, akik nem a románok kivonulásakor, hanem később, az optálás lehetőségét kihasználva, az ágensek által ígért ingyenes földbirtokok megszerzése reményében távoztak – egy forrás szerint nagyjából 20, más forrás szerint 30–35 ilyen család lehetett –, miután az ígéretből semmi nem lett, öt 1927-re visszaszökött, és a többiek is jelezték, hogy szívesen visszatérnének magyar területre.¹⁵¹ A visszaszököttek egyike, Kiss Tódor 1926-ban például a következőképpen írta meg a maga történetét a belügyminiszterhez írt visszahonosítási kérelmében: „*Alolírott [Kiss Tódor] Magyarcsanád községben 1896. február 27-én születtem. Megszakítás nélkül Magyarcsanádon laktam 1924. október 16-ig, amikor az elszakított romániai területről látogatóba jött előbb itt lakott egyének azon biztatására, hogy Romániába ingyen földet kapunk, többen Románia javára repatriáltunk. Rövidesen meggyőződünk, hogy az ingyen föld kilátásba helyezésével félre lettünk vezetve. 1925. augusztus havában visszatértem szülőfalumba, hol jelentkezési kötelezettségemnek eleget tettem. [...] Megmásíthatatlan elhatározásom, hogy visszaszerzendő magyar állampolgárságomról semmi körülmények között és semmiféle ígéretre vagy biztatásra a jövőben le nem mondok*”.¹⁵² Bár konkrét adatunk nincs arra, hogy visszakapta-e a magyar állampolgárságát, a Központi járás főszolgabírójának támogató nyilatkozata alapján úgy véljük, hogy Kiss egyike lehetett azon kevés magyarcsanádinak, akiket az eljárás végén nem toloncoltak vissza Romániába.

A Battonyai járás területéről – főként Battonyáról és Kisdombgyháza községekből – mintegy 60–70 román nemzetiségű család élt az optálás lehetőségével és távozott 1922 és 1925 között Romániába. Egy 1925-ből származó főszolgabírói jelentés szerint „*Ezek az odaát való rokonaik biztatására mentek át és főképpen az vonzotta őket, hogy a román földreform radikális voltának híre azt a reményt keltette bennük, hogy családonként minimum 15 kat. hold földet fognak ingyen kapni, átmenve [azonban] csalódás várta őket, mert a rokoni szeretet helyett a Regat (Órománia) beli tisztviselők bizalmatlansága és korrupciója fogadta őket, akik a magyarországi rokonoknál pénzt sejtve – mivel mindenüket pénzzé tették –, alaposan megsarcolták őket. Egyik-másik, aki nem volt hajlandó fizetni, nem hogy földet, de még tartózkodási engedélyt sem tudott szerezni, és ezek azok, akik vagy visszaszállingóztak, vagy szeretnének visszajönni.*”¹⁵³

¹⁴⁸ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 481/1923. Pintér Károly detektív által fölvelt jegyzőkönyv, 1923. július 25.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optánsok kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.; *Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről.* 1928. 86.

¹⁴⁹ OLTVAI 1991. 152–153.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 470/1930. Kimutatás a battonyai járás területén tartózkodó azon volt magyar állampolgárokról, akik az S.H.S. állam javára optáltak, 1930. május 23.

¹⁵⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 102/1931. Battonyai hazatért optánsok kérelme a főispánhoz, 1931. április 12.

¹⁵¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. 225/1927. A Központi járás főszolgabírójának jelentése, 1927. augusztus 8.; HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 2826/1926. A Központi járás főszolgabírójának jelentése, 1925. szeptember 30.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 191/1925. Szok György, Kiss Tódor és Sipos Imre visszahonosítási ügye c. iratcsomó

¹⁵² HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 93/1929. Kiss Tódor kérvénye a belügyminiszterhez, 1926. július 23.

¹⁵³ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 2826/1926. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése, 1925. szeptember 26.

Habár a visszas tapasztalatok híre hamar visszajutott a községbe, még 1924 elejéről is van információnk 6–8 olyan battonyai személyről, akik fontolgatták a Román Királyság területére történő optálást,¹⁵⁴ bár arról, hogy ténylegesen éltek-e ezzel a lehetőséggel, nem maradt forrásunk.

Hasonló tapasztalatok voltak a Békés vármegyéből távozó románok kapcsán is. Gyuláról, ahonnan a kivonuláskor nagyjából 50 személy költözött a román fennhatóság alatt álló területre,¹⁵⁵ szinte mind Aradra. Ha igaz a *Békés* című lap információja, akkor ezek többsége teljesen elszegényedett, ezért 1921 nyarán közösen nyújtottak be kérvényt annak érdekében, hogy hazatérhessenek.¹⁵⁶

Mindezzel együtt, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, megállapíthatjuk, hogy míg a Csanád vármegyei románok zöme a kivonulás idején hagyta el a községet, s kevesebben voltak azok, akik a későbbi optálással éltek, addig a szerbek esetében fordított volt a helyzet, és ők inkább a békeszerződéssel megnyílt optálás lehetőségét használták ki. Egy másik feltűnő jelenség, hogy míg a területileg a régi csanádi részekről messzebb eső szerbek főként a szerb lakosság átcsábítására, tehát az *emberek* megnyerésére helyezték a hangsúlyt, addig a csak egy országhatárral elválasztott, tehát szomszédos románok továbbra is a hozzájuk nem csatolt, de általuk román területnek tartott kelet-csanádi részek birtokbavételére, tehát a *földek* megszerzésére fókuszáltak. Mivel ezt erővel nem teheték meg, a helyi lakosság mozgalmaitól, illetve a határok végleges kitzűzését végző határmegállapító bizottság általuk való meggyőzésétől remélték a sikert. Ez az agitáció jóval a románok kivonulása után, sőt a trianoni békeszerződés aláírását követően is zajlott. „*Makótól Mezőhegyesig a demarkációsális vonal menti községekben [a] románok visszajövetelével kapcsolatban kószá hírek terjedtek el. Ezen hírek oláh megszállott részről szivárognak át, s valószínűleg agent provokateur-ök és kémek aknamunkájának eredménye. A magyarcsanádi oláhbarát lakosság pedig nagyban előmozdítja ezen hazaáruoló üzelmeket, ami alkalmas arra, hogy a becsületes jó magyar lakosság hazafias érzését elhomályosítsa, folytonos ingadozásban és kételkedésben tartsák a fel-fellobbanó álhírek [...]*” – olvasható egy korabeli jelentésben.¹⁵⁷

Az agitáció gócpontja a Romániához került Nagylak, fő felbujtója pedig a helybeli román és szlovák politikusok mellett a nagylaki származású – bár szegedi születésű – Mihai Șerban (Scherbán Mihály) későbbi román szenátor, 1919 augusztusától a kolozsvári mezőgazdasági akadémia igazgatója, egyébként a nagyszebeni kormányzótanács javaslatára a párizsi békekonferenciára kiküldött erdélyi román szakértői delegáció tagja volt.¹⁵⁸ Egy 1921. májusi katonai jelentés szerint Șerban „*nagy propagandát indított az iránt, hogy Nagylak községnek meg nem szállott része, valamint Magyarcsanád község is Romániához csatoltassék.*” Ennek érdekében francia nyelvű memorandumot készített és aláírási akciót szervezett, mellyel a határmegállapító bizottságnál kívánta elérni az érintett területek átcsatolását.¹⁵⁹ Ennek az akciónak a nagylaki

¹⁵⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 185/1924. A Battonyai járás főszolgabírójának jelentése, 1924. március 9.

¹⁵⁵ Gyula román lakossága. *Körösvidék* 1920. április 4., 3.; Gyula román lakossága. *Békés* 1920. április 7., 2.; FARKAS 1997. 37.

¹⁵⁶ A gyulai hazaáruoló oláhok. *Békés* 1921. július 16., 2.

¹⁵⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 10454/1920. A M. kir. vezérkari főnök nyilvántartó osztálya (Szolnok) Makóra kiküldönített nyilvántartó tisztjének átírtata Csanád vármegye alispánjához, 1920. október 13.

¹⁵⁸ Mihai Adrian Șerbanról lásd bővebben: MARCO 2012b. 115–118.; MARCO 2018. 62–64.; MARCO 2019. 46–49.

¹⁵⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. március 12.; HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 170/1921. Urbanics Kálmán főszolgabíró jelentése, 1921. május 10.

román jegyző, Ioan Mercea (Mercse János) volt a helyi koordinátora, aki egy „megbízható” ottani adatközlő szerint „*az aláíratást erőszakosan, fenyegető módon végzi, s így az aláírás alól kitérni a jobb érzelmű lakosság sem tud, valószínű, hogy a memorandumot Nagylak község lakossága csaknem hiánytalanul alá fogja írni.*”¹⁶⁰

A jelekből ítélve e törekvésnek a magyarcsanádi, sőt, a battonyai románok körében – legalábbis egy ideig – volt valamekkora támogatottsága.¹⁶¹ Egy 1921. márciusi rendőrségi jelentés szerint „*Magyarcsanád község lakossága 2/3 részben oláh nemzetiségű, és hogy főleg az oláh megszállás következtében a lakosság egy bizonyos része a mai napig is fenntartja az összeköttetést a demarkációs vonalon túl lévő oláh megszálló csapatokkal, illetve a közülük megszállott területre elmenekült román testvéreikkel.*” A jelentés főként Szűcs Uros községi bíró, Dehelán Szlávko gazdálkodó, Alvadzsín Zsiva törvénybíró, Mirku Szilviusz vendéglős, Ungurján (Ungurean) László gazdálkodó, valamint Pacurariu Péter községi írnok ebbéli tevékenységét és magyarellenességét emelte ki.¹⁶²

A román agitáció Battonyán kezdetben szintén nem maradt visszhang nélkül. Tarnay Ivor alispán egy dr. Sigescu József pápai prelátnak, a Bethlen-kormány által kinevezett román kormánybiztosnak készített összefoglalójában arról írt, hogy „*A román lakosság itt is kizárólag mezőgazdasággal, elenyésző számban ipari munkával foglalkozik, túlnyomó részben nagy jólétben él. Ennek dacára a község román lakosságánál igen nagy a hajlandóság a Romániához csatlakozásra, magyar állami szempontból teljesen megbízhatatlan.*”¹⁶³ A községben főként egy Soldan Uros (Soldán Jakab) nevű román ember agitált a település elcsatolása mellett, valamint a mögötte álló görögkeleti lelkész, az elkötelezetten nagyromán orientációjú és a román szándékokat illetően mindig jól informált Cornea Simon, akit akkor már figyeltek a magyar hatóságok. Cornea 1921. márciusában óvatlanul arról beszélt az őt mint „*erdélyi ember*” felkereső Boér János magyarbánhegyesi csendőr tiszthelyettesnek, hogy „*ha a [határmegállapító] bizottság titokban dolgozik, akkor nyert ügyük, ha ellenben nyilvánosan dolgozik, akkor veszített ügyük van a románoknak. Tudják, hogy ezen bizottság ma Pécskán van, holnap, vagy holnapután várják őket Battonyára.*”¹⁶⁴

A románok célja egyrészt az volt, hogy a nagylaki határ el nem csatolt részével, illetve az ott lévő vasútvonal megszerzésével „*Mezőhegyest teljesen elzárják a nyugat felé irányuló vasúti forgalomtól.*” Másrészt Magyarcsanád és Battonya mellett a lőkősházi pusztá, valamint Kétegyháza község megszerzésére is igényt tartottak, s ehhez kívántak támogatást szerezni, részben az ottani lakosság megnyerése, részben pedig a határmegállapító bizottságnál folytatott lobbitevékenység révén.¹⁶⁵

¹⁶⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 54/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. május 13.

¹⁶¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 10454/1920. A M. kir. vezérkari főnök nyilvántartó osztálya (Szolnok) Makóra kiküldönített nyilvántartó tisztjének átirata Csanád vármegeye alispánjához, 1920. október 13.

¹⁶² HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitányság detektív testületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13. lásd még Uo. 68/1921. Tarnay Ivor alispán tájékoztató levele dr. Sigescu József román kormánybiztoshoz, 1921. június 17.

¹⁶³ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 68/1921. Tarnay Ivor alispán tájékoztató levele dr. Sigescu József román kormánybiztoshoz, 1921. június 17.

¹⁶⁴ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. A Battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. március 10.; Uo. 44/1921. Cornea Simon battonyai román lelkész magatartása, 1921. április 7.

¹⁶⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. Tarnay Ivor alispán jelentése a külügyminiszterhez, 1921. március 12.

Habár Šerban akciójának más nyomát nem sikerült megtalálnunk, az kétségtelen, hogy ez és az ehhez hasonló törekvéseket már nem kísérte siker, még akkor sem, ha a románok kivonulását követően folyamatos volt a dezinformációs nyomás a térségben élő lakosságon, sőt 1921 nyarán még az a hír is szárnyra kapott, hogy „*az oláhok előre szándékoznak nyomolni, állítólag a Tiszáig.*”¹⁶⁶ A határon keresztül érkező propaganda terjedését – amely a határmegállapító bizottság tevékenységének megkezdése kapcsán erősödött fel 1921 nyarán – a magyar hatóságok azzal kívánták megakadályozni, hogy adminisztratív módszerekkel korlátozták a demarkációs vonalon való átlépés lehetőségét.¹⁶⁷ A térségben élő, és a román megszállás idején igen aktív szlovák lakosság megnyugtatását pedig egy az „*anyaországi tótajkú állampolgárok kulturális, szociális és gazdasági érdekeinek gondozására*” szervezett kormánybiztosság létesítésével kívánták elősegíteni, melyet 1921 júniusában állított fel a kormány dr. Pechány Adolf főreáliskolai tanár vezetésével.¹⁶⁸

1920 végére kiépítettek egy hálózatot, amelynek csúcsszerve a Honvédelmi Minisztérium struktúráján belül létrehozott ún. „*Tájékoztató*”, azaz „*T*” szolgálat volt, melynek fő feladatául a forradalmi, a destruktív és a nemzetellenes mozgalmakkal, szerveződésekkel kapcsolatos adatgyűjtést jelölték meg.¹⁶⁹ E szolgálat helyi információs szerveiként hozták létre a települések legmegbízhatóbb személyeiből (jegyző, pap, tanítók, fölbirtokosok, gazdaköri és ipartestületi tagok) az ún. községi nemzetvédelmi bizottságokat, melyek célja „*a község nemzeti, honvédelmi és bolsevista szempontból való éber megfigyelésének adatokkal való bejelentése a vármegyei katonai parancsnokság »T« osztályának, hogy az 1918. évi forradalomhoz hasonló események meg ne ismétlődhessenek.*”¹⁷⁰ A községi nemzetvédelmi bizottságoknak rendszeres időközönként a település belviszonyait értékelő, 8 pontra reflektáló – egyebek között a nemzetiségi és a határmenti mozgásokra is kitekintő – helyzetértékelést kellett küldeniük a vármegyei katonai parancsnoksághoz, s a válaszokban „*még a legcsekélyebb, tulajdonképpen jelentőség nélkülinek látszó eseményeket is*” ki kellett emelniük, illetve fel kellett tárniuk.¹⁷¹ Habár Csanád vármegye több településén e bizottságok működése nem volt zökkenőmentes,¹⁷² a községi jegyzők és a járási főszolgabírók többnyire ettől függetlenül is jelezték, ha valamilyen rendellenességet tapasztaltak a környezetükben.

Természetesen a hatósági intézkedéseken, valamint a nemzeti vezetőik és potenciális román és szerb ágensek rendőrségi és helyi megfigyelésén túl működött egyfajta magyar

¹⁶⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 72/1921. A battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. június 17.

¹⁶⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 98/1921. A határátkelési igazolványok kiadásának korlátozása, 1921. szeptember 26.

¹⁶⁸ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 101/1921. A miniszterelnökség leirata Salacz Gyula főispánhoz, 1921. szeptember 27.

¹⁶⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 84/1920. Utasítás a „Tájékoztató” (röviden „T”) szolgálatra, dátum nélkül.; Uo. 85/1920. A Belügyminisztérium 3392/1920. res. számú körlevele a katonaság fokozott mértékben való igénybevételeiről az állami és társadalmi rend fenntartásában, 1920. augusztus 4.

¹⁷⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 97/1920. A M. Kir. Csanád vármegyei Katonai Parancsnokság körlevele, 1920. szeptember 10.

¹⁷¹ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 61/1921. A Nemzetvédelmi Bizottságok ügyvitelének irányítása, 1921. június 3.

¹⁷² HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 35/1921. A m. kir. csanád vármegyei katonai parancsnok átirata a főispánhoz, 1921. március 23. A levél szerint a főispánnak a Püspöktelelén, Földeákon, Csanádalbertin, Pitvaroson, Királyhegyesen, Apátfalván, Magyarcsanakon, Kövegyen, Mezőkovácsházán, Nagybánhegyesen, Magyarbánhegyesen, Reformátuskovácsházán, Végegyházán, Kevermesen és Dombegyházán működő bizottságokat kellett „*fokozott tevékenységre*” serkenteni.

ellenpropaganda is. A Battonyai járás helyettes főszolgabírója például egy 1921. márciusi jelentésében a következőket írta: „*Erélyesebb rendszabályokat egyelőre nem kívánok a románokkal szemben alkalmazni, nehogy az ideérkező határmegállapító bizottság előtt ezeket mint sérelmeket feltárják, s ezzel akciónk sikerét veszélyeztessenem. Egyébként úgy gyűléseken, mint a magán érintkezésben azt terjesztem, hogy Aradig mindent visszakupunk, sőt Arad is valószínűleg a miénk lesz. Bizalmi embereimet ennek a terjesztésével szintén megbíztam, s ezen hírtől azt várom, hogy a románok megijednek, s nem mernek valami akcióba fogni. Ez már sikerült is, mert arról tárgyaltak, hogy a Romániához való csatolást kérik, de éppen ezen hír hatása alatt szándékoktól elállottak.*”¹⁷³

Az ilyen egyedi akciókon túl kiemelt figyelmet kapott a pozitív országgép propagálása, különösen a határmegállapító bizottság ténykedése kapcsán. E célt szolgálta Bethlen István miniszterelnök 1921. szeptember 30-i, az érintett vármegyék főispánjaihoz írt bizalmas utasítása, amelyben többek között kifejtette: „*Az elérendő cél az, hogy a végvidékeken a jelenlegi uralommal megelégedett, a magyar hazához ragaszkodó lakosságot találjon az esetleg kiszálló, s a nép hangulatát kikémleni akaró bizottság. Erre azért is szükség van, mert köztudomású, hogy a [demarkációs] vonalon túli lakosság a határzár ellenére is állandó érintkezésben van az innenső lakossággal, s annak hangulatára, magatartására ezen összeköttetés révén igen nagy befolyással van a határvonalon innenső lakosság hangulata és magatartása. E cél elérésének hathatós eszköze a politikai hatóságok ügyvitelének, a közigazgatásnak pártatlan, igazságos, megértő kezelése, megfelelő megértés tanúsítása a lakosság szociális, gazdasági, kulturális szükségleteivel szemben, az e téren mutatkozó bajok vagy hiányok orvoslása, ilyen irányban kezdeményező, segítő lépések és intézkedések eszközlése. Igen fontos eszköz a lakosság hazafias magatartásának erősítése, emellett a lakosság megfelelő felvilágosítása azon nagy veszteségeket illetőleg, amelyek a békekötés következtében hazánkat érték.*”¹⁷⁴

Ezek az intézkedések tagadhatatlanul hatékonynak bizonyultak. Ezt támasztják alá azok a járási főszolgabírói jelentések, amelyek 1921. decemberében arról adtak tájékoztatást, hogy a korábbi élénk román és szerb propagandatevékenység a járások területén már nem tapasztalható,¹⁷⁵ talán ekkor már csak az egy Magyarcsanád községet kivéve, de itt sem túlságosan nagy sikerrel. Azok a magyarcsanádi románok és szerbek ugyanis, akik nem távoztak a községből a megszállás végén, illetve nem vállalták az optálást, 1921. szeptember 19-én gyűlést tartottak, és a „*magyar hazához való tántoríthatatlan ragaszkodásukról*” fogadtak el határozatot, melyben azt kérték a Magyar–Román Határmegállapító Bizottság magyar delegátusától, hogy „*kövessen el mindent, hogy a román határ tőlünk minél távolabb állapíttassék meg.*”¹⁷⁶ Persze, ez a nyilatkozat, miként ez a Szántó István községi jegyző elleni 1923–1924-ben lefolytatott fegyelmi eljárás vaskos iratcsomójából is látszik, inkább taktikai megfontolás eredménye volt, sem mint a teljes meggyőződés és a nemzeti identitás feladásáé, hiszen a memorandum aláírását többen

¹⁷³ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 30/1921. A battonyai járás helyettes főszolgabírójának jelentése, 1921. március 10.

¹⁷⁴ HU-MNL-CSM-ML-IV.401.a. 102/1921. Bethlen István miniszterelnök körlevele, 1921. szeptember 30.

¹⁷⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 110/1921. Járási főszolgabírói jelentések, 1921. december 6–9.

¹⁷⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Magyarcsanád lakosságának távirata a Magyar–Román Határmegállapító Bizottság magyar delegációjához, 1921. szeptember 29.

is megtagadták.¹⁷⁷ Az azonban kétségtelen, hogy a község román és szerb lakóinak távozása a minimálisra redukálódott. A települést egyébként a határmegvonás 680 holdnyi, a Marostól délre eső területétől szakította el, amely 385 családot fosztott meg a teljes megélhetésétől, s a község is, mint közbirtokos, majdnem az összes földjét – összesen 151 holdat – elveszítette. Ez utóbbi területet a román hatóságok kisajátították, s a nagycsanádi (Cenadul Mare, ma Cenad) gazdáknak adták bérbe.¹⁷⁸

E fejezetünk végén még mindenképpen meg kell említenünk, hogy mindazok, akik elcsábultak a román és szerb propaganda szirénhangjaitól és elhagyták az országot, utóbb viszont, miután rájöttek arra, hogy a helyzetük sokkal rosszabb lett a nagyromán és nagyszerb államban és emiatt „*izzó nacionalista érzelmeiket félretéve visszaszivárogtak, kérve visszabocsátásukat*”,¹⁷⁹ csöppet sem voltak könnyű helyzetben, mivel a magyar hatóságok nem várták tárt karokkal őket, és a lehető legszigorúbban jártak el a hazatérni szándékozó optánsokkal szemben. Egyikük, a magyarcsanádi illetőségű Szekulity Urosné ügyében, aki 1925 novemberében kezdeményezte visszahonosítását, Nagy Gyula főszolgabíró a következő markáns indoklással tagadta meg a támogató vélemény kiadását: „*Közelebbi indokok nincsenek, de azon jogos helyzettel szemben, hogy Szekulicsné [sic!] eldobta magától a magyar állampolgárságot, úgy gondolom, természetszerű következménynek mondható, hogy várjon tehát kint, ott, ahová vágyott, arra, míg visszabocsátják. Hazaáruló lépésének – még ha az botlás is – viselnie kell a következményeit. Törjön, bűnhődjék egy kicsit, és főleg ő erőlködjön azon, hogy visszatérése és itt maradása kellő indokait összegyűjtse, ne a hatóság; hogy ellene védekezzen. Mi jogi alapon és a tényleges állapoton nyugszunk.*”¹⁸⁰

Purgly Emil Csanád-Arad-Torontál vármegyei alispán egy 1927-ben a belügyminiszterhez írt jelentésében a következőképpen foglalta össze az optánsok megítélését és a hazaszivárgókkal szembeni eljárás szempontjait: „*1./ az optánsok jó nagy része nemzeti és politikai szempontból megbízhatatlan volt már a háború alatt és [az] azt követő időben. 2./ Egy tekintélyes részük a megszállás ideje alatt és után olyan magatartást tanúsított, hogy nemzeti és politikai szempontból ajánlatossá vált, hogy az utódállamokba telepednek. 3./ A fentiek alapján a visszabocsátás általánosságban való megengedése kerülendőnek látszik és csupán szórványos esetekben néhány egyén visszajövele engedtessek meg, akik mintegy hírmondói legyenek a trianoni határvonalon túli állapotoknak és ez a körülmény az itt maradtok magatartására bizonyos – a köz szempontjából szükséges – megnyugtató hatást gyakoroljon.*” Purgly mindehhez még hozzátette: „*a helyi viszonyok ismerete alapján nem tartanám magyar nemzeti szempontból indokoltnak és legkevésbé méltányosnak, hogy a már megindított kiutasítási eljárások végrehajtása felfüggesztessék*”, továbbá hogy „*csak azok a kivándoroltak bocsáttassanak vissza, akik itt a közbiztonságra és államra nem veszedelmesek és az illető utódállam elbocsátási igazolványát hajlandók felmutatni.*”¹⁸¹

¹⁷⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Teszling József, a Csanád Vármegyei Nemzetvédelmi Bizottság vezetője jelentése, 1923. július 10.

¹⁷⁸ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 74/1924. Szántó István magyarcsanádi községi jegyző fegyelmi ügye. Magyarcsanád község előljáróinak levele a Magyar–Román Határmegállapító Bizottsághoz, 1922. május 28.; HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 239/1924. Nagy Gyula főszolgabíró előterjesztése, 1924. március 31.; Uo. Kivonat Magyarcsanád község képviselő-testülete 1924. április 7-i ülésének jegyzőkönyvéből.

¹⁷⁹ HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. 560/1928. Purgly Emil főispán levele a belügyminiszterhez, 1927. május 14.

¹⁸⁰ HU-MNL-CSML-ML-IV.455.b. 21266/1927. A Központi járás főszolgabírójának levele az alispánhoz, 1927. augusztus 31.

¹⁸¹ Uo.

Az a szempontrendszer, melyet Purgly felvázolt és amely az időszak optánsvisszafogadási gyakorlatát jellemezte, tág teret adott a helyi hatóságok számára a visszatelepedni szándékozó optánsok közötti politikai szelekcióra, s ennek büntető jellegét jól mutatja, hogy a kérelmezők közül csak keveseknek sikerült átmenniük a szűrőn, és ezzel elhárítaniuk a fejük felül a korábbi döntésük következményeit.¹⁸² Akik viszont fennakadtak, azokat kíméletlenül kiutasították az ország területéről.

A ROMÁN MEGSZÁLLÁS UTÓHATÁSAI

A teljesség és a hitelesség kedvéért mindazonáltal meg kell jegyeznünk azt is, hogy a megszállás ideje alatt folytatott román propaganda nem maradt hatástalan azokban a szinte teljesen magyarok lakta községekben sem, melyeket végül is nem csatoltak el az országról, de hosszabb-rövidebb ideig a kevésbé fosztogatott, ellenben jobban ellátott polgári közigazgatás alá sorolt zóna részei voltak, bár tagadhatatlan, hogy ez nem volt általános jelenség. Tarnay Ivor helyettes alispán ennek kapcsán Csanádpalota példáját emelte ki, keserűen konstatálva, hogy a település lakói könnyebben fizették a románoknak a korábbról felhalmozott adótartozásokat, mint a magyar adóhatóságok számára a háború négy éve alatt. Mint írta, „*A magyar állammal szemben virtus számba ment az adó meg nem fizetése, [míg] a megszállás alatt, jóllehet a befizetés nyilvánvalóan nem a magyarság javára folyt már be, odaszóltak [sic!] a nagy buzgalomtól.*”¹⁸³ Csalódásra adott okot ugyanitt, s a lakosság románokkal való együttműködési szándékára utalt, hogy amíg a bő ötszörösével nagyobb, 1910-ben közel 35 ezres lélekszámú Makón a román képviselőválasztáson csupán 54 embert tudtak a megszálló hatóságok nyomására a helyi választási szervek felhajtani, akik végül is önként regisztráltatták magukat az egyetlen román képviselőjelöltre leadandó szavazáson (itt a szavazásra végül is az ellenjelölt hiánya miatt nem került sor), addig a kicsivel több mint 6 ezer lakosú „*színmagyar Csanádpalota községben 600-nál többen szavaztak le az elöljáróság példaadása után.*”¹⁸⁴ Miután Miklósi Aurél községi jegyző – aki egyébként az egyik választási bizottságban elnöki tisztséget is vállalt – augusztus 31-én összesen 1577 választót írt össze,¹⁸⁵ ez a választójogosult népesség legalább 40 százalékát tette ki.

A románok távozását követően, a magyar közigazgatás újjászervezésekor gondok adódtak a Mezőkovácsházi és – különösen – a Battonyai járásban, ahonnan Papp János százados, a m. kir. Csanád vármegyei 2. csendőr tartalékszázad parancsnoka 1920. május 30-án azt volt kénytelen jelenteni a feljebbvalóinak, hogy az itteni közigazgatási szervek „*a román megszállás alól való felszabadulással kapcsolatban a m. kir. Csanád vármegyei katonai p[arancsnok]ság által*

¹⁸² OLTVAI 1991. 152–153.

¹⁸³ A vármegye alispánjának jelentése a vármegyei közigazgatás január havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. február 21. 20.

¹⁸⁴ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja*, 1920. március 27. 58. Az ügyben egyébként Miklósi (Milos) Aurél községi jegyző ellen fegyelmi eljárást, sőt ügyészi vizsgálatot folytattak a románok kivonulását követően, de miután tanúkkal igazolta, hogy román kényszerítésre vett részt a választások megszervezésében, fölmentették a kollaboráció vádjá alól. Az ügy iratait lásd HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. 5441/1921. Miklósi Aurél fegyelmi ügye. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. 4713/1920. Miklósi Aurél fegyelmi ügye.

¹⁸⁵ A választók összeíró íveit lásd HU-MNL-CSML-ML-V.104.b. 1287/1919.

kiadott hirdetések és rendeletek fogantatását nem a mai helyzetben szükséges energiával hajtották végre”, minek szavá tétele kapcsán „egy bizonyos felületességre, bizalmatlanságra és közömbösségre találtam.” Nem volt jobb a helyzet az itteni szervektől elvárt „nemzetvédelmi propaganda kifejtése” kapcsán sem, a parancsnok jelentése szerint „Ez irányban gyakorolt befolyásom a szükséges megértésre nem talált.”¹⁸⁶

Magyarcsanád sem sokban különbözött. Itt „[a]midőn a román impérium Magyarországon már megszűnt, a román prefektus által kinevezett községi képviselőtestület, dacára annak, hogy a magyar uralom és a magyar közigazgatás ismételen életbe lépett, Szántó főjegyző közbenjárására, illetve jelentéseire ezen román képviselőtestület mindaddig folytatta működését, míg a magyar törvények által előírt községi képviselőválasztás ideje be nem következett, s ekkor módját kereste, hogy az általa nagyra becsült románság jöjjön be túlsúlyba a képviselőtestületbe.”¹⁸⁷ Ezt még csak tetézte, hogy egyes adatok szerint Szántó István községi jegyző a románok kivonulását követően még heteken keresztül „a hirdetőanyagokat és a közérdekű, közhírré teendő rendeleteket a dobossal csak román nyelven eszközölte.”¹⁸⁸

Mindezek a jelenségek arra utalnak, hogy az itteni közigazgatási vezetők 1920 tavaszán nem feltétlenül támogatták a magyar közigazgatás helyreállítását. Ennek egyébként valószínűleg az lehetett az oka, hogy a románok kivonulása a korábbi állapotokhoz képest hirtelen áruhiányt és áremelkedést eredményezett, és ez – még ha átmenetileg is – nyilvánvalóan a lakosság ellenérzését váltotta ki. Ruskó Sándor csanádpalotai főesperes 1920. április 3-án azt jegyezte fel a *Historia Domus*-ba, hogy „A drágaság felszökött. A disznóhús ára 40 korona kilónként.” Április 15-én pedig arról írt, hogy „Április 3. óta semmiféle húst kapni nem lehet.”¹⁸⁹ A román megszállás itt – illetve a polgári közigazgatás alá vont települések többségében – tapasztalt viszonylagos árubőségéhez képest ez tagadhatatlanul visszalépést jelentett a helyiek számára.¹⁹⁰

A helyzetet tovább rontotta, hogy a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa a közellátás biztosítása érdekében a román megszállás alól felszabadult tiszántúli területen haladéktalanul elrendelte a gabonakészletek összeírását, zár alá vételét és „az önmaguktól elvonható feles készleteknek sürgős felajánlását”, majd a megszabott fejadagok feletti rész katonai erővel történő rekvirálását.¹⁹¹ Ez Csanád vármegye vonatkozásában 1000 vagon gabona és 1500 vagon kukorica beszállítását írta elő, amelynek „előállítását” Tarnay Ivor helyettes alispán áprilisi közigazgatási bizottsági jelentése szerint „egyenesen lehetetlenség számba megy.”¹⁹²

¹⁸⁶ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. 445/1920. Papp János százados jelentése, 1920. május 30.

¹⁸⁷ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 115/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestülete államrendészeti csoportjának jelentése, 1922. január 2.

¹⁸⁸ Uo. Lásd még HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 60/1921. A M. Kir. Államrendőrség szegedi kapitánysága detektívtestületének jelentése a magyarcsanádi helyzetről, 1921. március 13.

¹⁸⁹ *Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Historia Domusa*, 1920. április 3-i és április 15-i bejegyzés.

¹⁹⁰ A román megszállás idején a katonai közigazgatás, illetve a polgári közigazgatás alá vont országrészek különbsége, és az utóbbi megszállási zóna relatíve jobb helyzetére lásd átfogóan MAROSVÁRI 2022.

¹⁹¹ Hirdetmény. *Budapesti Közlöny* 1920. február 29. 4–5.; A Tiszántúli gabonakészletek összegyűjtése. *Pesti Napló* 1920. március 2. 9.; A felszabaduló Tiszántúli gabonafeleslegeinek összegyűjtése. *Az Újság* 1920. március 2. 9.; A gabonaneműk zár alá vétele és a gabona árak. *Makói Független Újság*, 1920. március 31. 2.; Gabonakészletek beszállítása. A visszatérhető fejadagok. *Makói Független Újság* 1920. április 8. 2–3.; Lesz-e katonai rekvirálás Makón? *Makói Friss Újság* 1920. május 30. 2.

¹⁹² Csanád vármegye alispánjának jelentése a közig[azgatási]. bizottsághoz a vármegye áprilisi havi állapotáról. *Csanád vármegye Hivatalos Lapja* 1920. május 15. 175–176. Békés vármegye esetében ez a mennyiség 2000 vagon búza és 1000 vagon kukorica volt. Helyreigazítás. *Békés* 1920. május 5. 1.

Ehhez Tarnay még hozzátette: „*A kormánybiztosság [azaz a gabonagyűjtés országos kormánybiztosa – M. A.] nem veszi figyelembe azt, hogy [a] román rekvirálás s az általuk mesterségesen táplált gabonacsempészés mily mértékben csökkentette a készleteket, úgy hogy előrelátható, hogy az azóta elrendelt katonai rekvirálás sem fog különösebb eseményeket [sic! valójában eredményeket – M. A.] elérni.*”¹⁹³

A magyar katonai rekvirálás nyilvánvalóan a vármegye azon, a román megszállás idején polgári közigazgatás alá sorolt kelet-csanádi településeket érintette a leginkább, melyeket a románok az elcsatolás reményében ettől gyakorlatilag a kivonulásuk kezdetéig megkíméltek. A végrehajtást illetően ugyan konkrét adataink nincsenek, de az tudható, hogy a Battonyai járásban Kevermesen, a Mezőkovácsházi járásban Csanádapácán, míg a Központi járásban Magyarcsanádon kívánták megkezdeni a rekvirálást, és ez alól Makót sem mentesítették volna.¹⁹⁴ S bár az eljárást – nyilvánvalóan az akkor zajló nemzetgyűlési választások miatt – felfüggesztették,¹⁹⁵ annak végrehajtását a választás lezárultát követően mégis megindították.¹⁹⁶ Ez – a megszállás időszakához képest – tovább rontotta az itt élők életminőségét, amely szintén nem erősítette a magyar közigazgatás helyreállítása iránti bizalmat.

A fejkvótán felüli beszolgáltatási kötelezettség a megadott kontingensnek megfelelően az új terméshez kötődően is fennállt,¹⁹⁷ némi engedményt szeptemberben a sertésenyésztés növelésének szükségletére hivatkozva a kukorica esetében sikerült elérni, továbbá a búza esetében annyit, hogy a mezőhegyesi állami birtokra kirótt mennyiséget is beszámították a megyére kirótt kontingensbe, ez ugyanis korábban nem így volt.¹⁹⁸ Ez utóbbi engedményt azonban gyorsan visszavonták, így a vármegye búzabeszolgáltatási kötelezettségét 1920 októberében 1400 vagonra emelték, melynek terhé a lakosságárányoktól eltérően nagyjából újból a megye keleti járaiban lévő községeknek kellett viselniük.¹⁹⁹

Persze Makó sem maradt makulátlan, bár a város a polgári közigazgatás alá sorolt jársok településeinél markánsabban megszenvedte a megszállást. Ez egyrészt abból a bevetté vált gyakorlatból látszódott, hogy a megszállás idején sokan a román katonai prefektusnál kerestek előnyöket személyes ügyeik intézésében. „*Szokássá vált – írta a román megszállást összefoglaló jelentésében Tarnay Ivor helyettes alispán –, ha valakinek a magyar hatóság nem adott igazat, a katonai prefektúra segítségét venni igénybe a hatóság megfélemlítésére; az ellenséges megszállók akadtak bizony hízelgőkre, a kik pillanatnyi anyagi előnyt elébe helyezték a nemzeti*

¹⁹³ Uo. Lásd még Kevés gabonát ajánlottak fel Csanádmegyében. *Makói Független Újság* 1920. május 2. 3.

¹⁹⁴ Lesz-e katonai rekvirálás Makón? *Makói Friss Újság* 1920. június 2. 2.

¹⁹⁵ Hogy voltak megelégedve a magas vendégek? *Makói Friss Újság* 1920. június 5. 2.; Nem lesz rekvirálás. *Makói Friss Újság* 1920. június 6. 2.

¹⁹⁶ A bejelentett gabonakészleteket katonai akció útján fogják beszedni. *Makói Friss Újság* 1920. június 22. 2.; Megkezdődött a katonai rekvirálás. *Makói Friss Újság* 1922. június 24. 2.

¹⁹⁷ A m. kir. minisztériumnak 4787/1920. M. E. sz. rendelete az 1920. évi termésű búza, rozs, kétszeres, árpa, köles, zab, tatárka, tengeri és hüvelyesek forgalmának szabályozásáról. *Budapesti Közlöny*, 1920. június 18. 1-4.; M. kir. közlélemzési miniszternek 38500/1920. sz. rendelete az 1920. évi termésből közszükségleti célokra biztosítandó búza, rozs, kétszeres kivetéséről és beszolgáltatásáról. Végrehajtási utasítás a 4787/1920. M. E. rendelet I. fejezetéhez. *Budapesti Közlöny* 1920. június 22. 2-6.

¹⁹⁸ A vármegye alispánjának jelentése a közigazgatási bizottsághoz a közigazgatás szeptember havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. október 21. 484.

¹⁹⁹ A vármegye alispánjának a közigazgatási bizottsághoz intézett jelentése a közigazgatás október havi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. november 13. 543-544.

önérzetnek, volt küldöttség, a melynek egyes tagjai megbotránkoztató módon feledkeztek meg arról, hogy még magyaroknak tekintendők. Szórványos esetek voltak, az igaz, de fekélynek, fekély volt.”²⁰⁰ Tarnay a jelentésében azt is szóvátette, hogy amikor 1919. augusztus első hetében a megszálló hatóságok elrendelték Makó fellobogozását annak öröme, hogy a „dicsőséges román hadsereg” elfoglalta Budapestet, akkor „alig volt lakóház, a melynek ablakában meg ne jelentek volna a román színek, mutatva, mily mélyre tiporták ennek az országnak az önérzetét.”²⁰¹ Tarnay ebbéli éles megjegyzése pontosan rögzítette, hogy ez a gesztus számos makói részéről akkor nem csupán a proletárdiktatúra összeomlása feletti öröm kifejezésére szolgált, hanem a megszállókkal való megalkuvás demonstrálására is.

Bár az alispán kijelentésében lehetett igazság, és sokan lehettek, akik önként teljesítették a románok parancsát, mégsem lehet általánosítani, mert voltak a városban, akik másként élték meg az akkori helyzetet. Érdekes itt idézni az akkor 16 éves gimnazista Istók Irén naplójának 1919. augusztus 9-i bejegyzését: „*1/2 6-kor átmentünk Rotterékhez. Beszélgettünk. Mikor hazajött a bácsi [Rotter Gyula vaskereskedő], mondta, hogy a románok megünneplik a Pestre való dicső bevonulásukat, és emiatt minden házban kell egy pár ablakban román nemzeti színt kitenni. – Itthon vacsora után Zoli [Istók Zoltán] tényleg gyártott papírzászlókat. Góczyval [Istók Margit] kinéztem az ablakon, egy kicicomázott román hadnagy nagy grandesszával [méltósággal, büszkeséggel – M. A.] erre sétált és méltóztatott neki megkérdezni tőlünk, hogy »van-e már zászló?« Azt feleltük, hogy lesz, mikorára kell – de csak kényszerűségből. Nem féltem, hogy megérti, mert azt is csak azért tanulta meg, hogy »van már zászló«. hogy henceghessen vele. Igazán utálatos náció.» Ehhez azért még hozzátette: „Meg is mondtuk Zolival, hogy ha visszajönnek a magyarok, önként fogjuk kirakni a nemzeti színünket.”²⁰²*

Petrovics György makói polgármester utólagosan – ugyanakkor nyilván okkal – tompítani akarta a makói lakosság románokkal kapcsolatos hozzáállását és Tarnay ebbéli bírálatát. 1921-ben kiadott könyvében a következőképpen fogalmazott: „*Ami a megszállókkal szemben a lakosság magatartását illeti, az általánosságban véve teljesen kifogástalan volt. Akadtak ugyan megtévedt egyének és családok, amelyek hazafiatlan módon viselkedtek a megszállókkal, akikkel szoros érintkezést és barátságot tartottak fent, de ez csak igen elenyésző kivétel volt; a lakosság túlnyomó része valláskülönbség nélkül kifogástalan hazafiságot tanúsított.*”²⁰³

Petrovicsnak a román megszállás időszakával kapcsolatos – sokszor érezhetően önmentegető – narratívájáról ugyanakkor tudni kell, hogy ő is, valamint rajta kívül a városi elit számos tagja a Tarnay Ivor helyettesítő alispán számára még tolerálható szintnél tovább ment a románokkal való „szoros érintkezésben”, s mindezek már-már kimerítették a kollaboráció fogalmát. Ilyen eseteket magunk is közöltünk az apátfalvi román vérengzésről írt munkánkban.²⁰⁴ Különösen élesen vetődött fel ez Székely Jenő görögkatolikus segédlelkész kapcsán, akinek „*tüntető románbarátságát*” a megszállás idején a hívek egy része „*titikos felháborodással szemlélte*”,

²⁰⁰ A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. *Csanádvármegye Hivatalos Lapja* 1920. március 27. 59.

²⁰¹ Uo. 58.

²⁰² ISTÓK 1919. 37–38.

²⁰³ PETROVICS 1921. 104.

²⁰⁴ Lásd MAROSVÁRI 2021. 364–377.

s amely a gyülekezeten belül a román kivonulást követően komoly konfliktusokat generált.²⁰⁵ Mint kiderült, a románul jól beszélő Székely lakásán rendszeresek voltak a román tisztekkel folytatott mulatozások, melyeket Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus megyéspüspök utóbb nem Székely hazafiatlanságával, hanem a „*kalandos természetű sógornője*” vonzerejével magyarázott.²⁰⁶

Mindazonáltal Makón annyiban mindenképpen jobb volt a helyzet a korábban polgári közigazgatás alá vont településeken a felszabadulás első heteiben tapasztaltakhoz képest, hogy a magyar csapatok 1920. március 29-i bevonulása már valódi örömnéppé vált. Röviddel az utolsó román egységek kivonulását követően, miként Petrovics György makói polgármester az idegen megszállásról írt 1920. októberi jelentésében fogalmazta, „*harangzúgás és a lakosság kitörő örömrivalgása közben vonultak be a nemzeti zászlókkal fellobogózott és zöld lombokkal díszített városba a magyar nemzeti hadsereg darutollas csapatai, hogy végleg birtokukba vegyék az idegen megszállás alól felszabadult Makó városát.*”²⁰⁷ Mindez éles – és feledtető – kontrasztja volt a néhány hónappal korábbi állapotoknak, amikor a makóiak a román nemzeti színek ablakokba helyezése útján talán nem is külső ráhatásra, hanem a túltengő megfelelési kényszerből még tömegesen fejezték ki a Budapestre bevonuló románok melletti rokonszenvéket, oly annyira, hogy azzal még Tarnay Ivor helyettes alispán utólagos rosszallását is kiváltották.

ÖSSZEGZÉS

Az első világháborút követő békerendezés során a románok mellett a szerbek is igény tartottak a Csanád vármegye területének legalábbis részleges megszerzésére. A párizsi békekonferencia nagyhatalmai a Marostól északra eső szerb területi igényeket teljességgel kizárták, ugyanakkor a román követelések kielégítését is csak részlegesen, a megye keleti szegélyén lévő 4 település (Nagylak, Sajtény, Tornya, Kisiratos) elcsatolásával támogatták. A szerbek éppúgy, mint a románok már 1918 végétől lépéseket tettek annak érdekében, hogy helyben is támogatókat szerezzenek területi ambícióik eléréséhez. Ebben a térségben élő szerbek, illetve románok mellett az itteni szlovákok voltak a legfontosabb célbázisuk. A szlovákok azonban, akik a kezdeti cseh-szlovák államhoz való csatlakozási lehetőség kilátástalansága miatt először az új szerb-horvát-szlovén állam irányába orientálódtak, hamar felismerték, hogy a térség rendezésében a románok lényegesen jobb pozíciókkal rendelkeznek, mint a szerbek, ezért szakítva addigi szerb orientációjukkal, a nagyromán aspirációk helyi támogatói lettek. Ebbéli elköteleződésüket erősítette a Tiszántúl román megszállása is.

A románok főként a rekvirálások mérséklésével, illetve annak mellőzésével próbálták maguknak támogatókat szerezni a szlovák lakosság körében, bár a megmaradt adatok alapján ebben nem voltak következetesek, hiszen a Pitvaros környéki szlovákok lakta falvakban éppúgy rekviráltak, mint másutt. Ugyancsak rontotta pozícióikat a leendő határok bizonytalansága,

²⁰⁵ HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. 61/1920. Battlay kormánybiztos-főispán levele Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus püspökhöz, 1920. április 15.

²⁰⁶ Uo. Miklósy István hajdudorogi görögkatolikus püspök válaszelevele, 1920. június 23.

²⁰⁷ HU-MNL-CSML-ML-XV.50. P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.; lásd még A nemzeti hadsereg Makón. *Makói Független Újság* 1920. március 30. 1–3.

annak mind egyértelműbbé válása, hogy nem fogják megkapni Csanád (és Békés) vármegye túlnyomó részét. Ennek volt következménye, hogy noha sokszor erőszakos nyomás alá helyezték a szlovák lakosságot, a mozgósításuk hatása igencsak visszafogottnak bizonyult: az 1919. novemberi román országgyűlési és szenátusi választás meglehetősen alacsony részvételi adatai egyértelműen ezt támasztják alá. Mindez arra utal, hogy a térségben élő szlovákok zöme, sőt, még a románok egy része sem volt fogékony a román propagandára, még úgy és akkor sem, hogy annak a legtöbb esetben a helyi lelkészek és tanítók voltak a legelkötelezettebb és legaktívabb képviselői.

Habár e hangos szószólók a románok kivonulásával távoztak Magyarország területéről, a propaganda ezt követően sem szűnt meg, csupán annak technikája és módszerei változtak meg, és ebben igen aktívvá váltak a korábban lényegesen visszafogottabb pozíciókkal rendelkező szerbek is. Míg utóbbiak a helyi ágenseik útján a békeszerződésben is rögzített optálási lehetőség kihasználásával a Magyarországon maradt szerbek kitelepülése iránt agitáltak, addig a románok egy ideig az általuk „románok lakta” országrésznek nyilvánított, de a békeszerződésben meg nem kapott területek elszakítása iránt szervezkedtek, majd ennek sikertelenségét követően ők is az optálás népszerűsítése irányába mozdultak el. Mind a szerbek, mind pedig a románok ingyenes birtokokat és jelentős állami támogatásokat ígértek az optánsoknak, s ezzel sokakat sikerült is rávenniük itteni egzisztenciájuk felszámolására és a kiköltözésre. Ezek túlnyomó többségének azonban hamarosan rá kellett döbbsennie arra, hogy az ígéretek és az őket fogadó valóság köszönőviszonyban sem álltak egymással. E tekintetben érdemi különbség a szerb és román állapotok között alig volt, talán csak annyi, hogy a szerb körülmények – a növénytermesztésre alkalmatlan hegyvidék, ahova vitték őket – még rosszabbak voltak, mint a romániaiak, utóbbi helyen viszont az államigazgatást behálózó korrupció rótt elviselhetetlen terheket az áttelepülőkre. Pontosán ezek voltak azok az okok, melyek miatt az optánsok jelentős része, függetlenül attól, hogy szerb vagy román optánsról volt-e szó, rövid időn belül vissza kívánt térni Magyarországra. A magyar hatóságok azonban – nemzetárulónak minősítve a kiköltözőket – csak a legkritikább esetben adták meg számukra a hazatérés lehetőségét, annak ellenére, hogy az optálások többsége mögött sokkal inkább gazdasági, sem mint etnikai megfontolások álltak. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a szerb és román ágensek nacionalista propagandájának is markáns szerepe volt abban, hogy az itt élő nemzetiségi lakosság egy része az újonnan létrejött államokban kívánt szerencsét próbálni, s csak utólag szembesült azzal, hogy az ottani viszonyok még a magyarországiakénál is jóval kedvezőtlenebbeknek bizonyultak.

Azt még mindenképpen rögzítenünk kell, hogy rendelkezésünkre álló adatok alapján a román kivonulást követően a kelet-csanádi településeken a magyar közigazgatás visszaállítását nem volt teljesen zökkenőmentes. E mögött azonban szintén nem politikai, hanem gazdasági okok álltak: a románok által elcsatolni remélt, s ennek érdekében a polgári megszállási zónához sorolt és a kivonulás kezdetéig többségében jobb életviszonyokat nyújtó településeken a románok távoztával drasztikus drágulás, sőt áruhiány lépett fel, amelyek a lakosság számára – legalábbis átmenetileg – nem tették vonzóvá a hatalmi viszonyok megváltozását. Szintén nem tettek jót a hatalomváltásnak azok a búza- és kukoricarekvirálások, melyeket a közellátás biztosítása érdekében a magyar kormány utasítására és katonai erő bevonásával Csanád vármegyében is, de ezen belül főként a kelet-csanádi járásokban végrehajtottak. Ettől ugyanis a megszállás időszakában a románok nagyjából megkímélték az itteni településeket.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár, Makó (HU-MNL-CSML-ML)

HU-MNL-CSML-ML-IV.401.a. Csanád vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok. 1892–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.401.b. Csanád vármegye főispánjának iratai. Általános iratok. 1877–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.408.b. Csanád vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1923.

HU-MNL-CSML-ML-IV.417.b. Csanád vármegye közigazgatási bizottságának iratai. Általános iratok. 1876–1923. XI. Fegyelmi ügyek.

HU-MNL-CSML-ML-IV.451.b. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) főispánjának iratai. Elnöki iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.451.c. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) főispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.455 b. Csanád-Arad-Torontál k. e. e. vármegye (1945-től Csanád megye) alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1924–1950.

HU-MNL-CSML-ML-IV.463.b. Központi (Makói) járás főszolgabírójának, majd főjegyzőjének iratai. Közigazgatási iratok. 1872–1949

HU-MNL-CSML-ML-XV.50. Gyűjtemények. Elterő provenienciájú iratok gyűjteménye (Dokumentumtár). P.2. Petrovics György polgármester jelentése a román megszállás alatt történt eseményekről, 1920. október 8.

HU-MNL-CSML-ML-XVI.201. A Csanád vármegyei nemzetőrség parancsnokságának iratai. 1918–1919.

Irattári források

Mezőhegyesi Szent György Plébánia Historia Domusa. Mezőhegyesi Szent György Plébánia Irattára

Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Historia Domusa. Csanádpalotai Nepomuki Szent János Plébánia Irattára

Kézírtatos források

ISTÓK IRÉN (1919): *Istók Irén kézírásos naplója 1919. június 30. – december 28.* (Istók Irén naplói 2. füzet). Magántulajdon.

Sajtóforrások

8 Órai Újság, 1920–1921

Adevărul, 1919

Az Est, 1918, 1924

Az Újság, 1919–1920

Békés, 1919–1920

Békésmegyei Közlöny, 1920

Békésvármegye Hivatalos Lapja, 1920

Budapesti Hírlap, 1918

Budapesti Közlöny, 1920

Csanádvármegye Hivatalos Lapja, 1920

Délmagyarország, 1918–1919

Egyetértés, 1919

Friss Újság, 1919–1920

Körösvidék, 1920

Központi Értesítő, 1917-1918

Magyarország, 1919

Makói Friss Újság, 1920

Makói Független Újság, 1919–1920

Makói Újság, 1919

Népszava, 1918–1919

Pesti Hírlap, 1921

Pesti Napló, 1920

Szeged, 1924

Forráskiadványok

ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA (szerk.) (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

ÁDÁM MAGDA – ORMOS MÁRIA (szerk.) (2004): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BANDHOLTZ, HARRY HILL (2020): *A Bandholtz-napló. Román megszállás Magyarországon*. Harry Hill Bandholtz dandártábornoknak, a Magyarországi Szövetséges Katonai Misszió amerikai tagjának feljegyzései 1919–1920. között. Budapest, Fekete Sas Kiadó.

GÁBOR SÁNDORNÉ – HAJDU TIBOR – SZABÓ GIZELLA (összeáll.) (1960): *A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai. Hatodik kötet. A Magyar Tanácsköztársaság 1919. március 21. – 1919. augusztus 1. Második rész. 1919. június 11. – 1919. augusztus 1.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

HORNÁK ÁRPÁD (a dokumentumokat vál., szerk. és a bevezető tanulmányt írta) (2021): *Szerb iratok a trianoni békeszerződésről*. Dokumentumok. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

L. BALOGH BÉNI (szerk. és bev.) (2020): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

LITVÁN GYÖRGY (szerk. és sajtó alá rend.) (1998): *Trianon felé. A győztes nagyhatalmak tárgyalásai Magyarországról*. (Paul Mantoux tolmáctiszt feljegyzései). Budapest, MTA Történettudományi Intézete.

ROMSICS IGNÁC (szerk.) (2000): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1919–1999*. I. Budapest, Osiris kiadó.

VAIDA VOEVOD, ALEXANDRU (2018): *Levelek a Békekonferenciáról*. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Mircea Vaida-Voevod. Fordította Eke Zsuzsa és Molnár Judit. Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó.

Egyéb nyomtatott források

Az 1910. évi népszámlálás (1912): A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal

Az 1920. évi népszámlálás (1923): Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

Az 1920. évi népszámlálás (1925): Az 1920. évi népszámlálás. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest, Magyar. Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

Az 1921. évi törvények gyűjteménye (1922): Az 1921. évi törvények gyűjteménye. Budapest, A M. Kir. Belügyministerium.

Az 1930. évi népszámlálás (1932): Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal.

Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről (1928): Csanád-Arad-Torontál Vármegye Közigazgatási Bizottságának jelentése az 1927-ik évről, Makó, Makói Friss Újság Könyvnyomdája.

FARKAS SÁNDOR (1997): *A jó pásztor és övéi. Legendák, elbeszélések, életképek, emlékek dr. báró Apor Vilmosról, a mártírhaltalt halt győri megyéspüspökről, volt gyulai apátplébánosról.* Gyula, Apor Vilmos Emlékbizottság és a Békés Megyei Levéltár.

NÉMETH JÓZSEF (1918): *Szerbia egyetemes leírása.* Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája.

PETROVICS GYÖRGY (1921): *Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón.* Makó, Kovács Sándort és Társai Könyvnyomdája.

TARNAY IVOR (1929): Makó városa a háború alatt. In Dr. Barna János (szerk.): *Makó és a Csanád–Torontál vármegyei községek.* Budapest, A Magyar Városok Monografiája Kiadóhivatala. 13–96.

VIDOR GYULA (szerk.) (1921): *Nemzetgyűlési Almanach 1920–1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzi adatai.* Budapest, A Nemzetgyűlési Almanach Szerkesztősége.

Feldolgozások

BERNULA MIHÁLY (2000): *Pitvarosi krónika. Szubjektív fejezetek a magyarországi szlovákok történetéhez.* [Horpács], Mikszáth Kiadó.

BOROSS ÁRPÁD BENCE (2010): Borgulya Pál szarvasi nemzetgyűlési képviselő politikai tevékenysége (1920–1926). In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad.* Tanulmányok a Horthy-korszakról. Szeged, Belvedere Meridionale. 58–71.

DEDINSZKY GYULA (1993): Békéscsaba nemzetiségi története. In Uő: *Írások Békéscsaba történetéből, néprajzából.* Gyula, Békés Megyei Levéltár, 9–40.

DEMŞEA, DAN (1993): Delegaţi arădeni la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. Antecedente biografice ale unor categorii socio-profesionale. In Pascu Hurezan et al. (szerk.) *Ziridava XVIII.* Arad, Muzeului Judeţean Arad. 271–288. (<https://biblioteca-digitala.ro/?volum=5220-ziridava-studia-archaeologica--18-xviii-1993> – letöltés 2021. március 20.)

ERDMANN GYULA szerk. (2003): Kétegyháza. [Budapest], Száz Magyar Falu Könyvesháza Kft.

FANCSOVITS GYÖRGY (1959): Az első világháború háborúellenes mozgalmi. Az 1918-as öszirózsás forradalom és a tanácsköztársaság Orosházán és környékén. In Nagy Gyula (szerk.): *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve.* Orosháza, [Szántó Kovács János Múzeum]. 133–157.

FURÁK GABRIELLA (1999): *Kétegyháza község története*. Szakdolgozat. Szeged. Kézirat. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszék. Témavezető dr. Bezdán Sándor.

G. VASS ISTVÁN (2010): Nemzetiségi mozgalom a wilsoni eszmék bővületében és a román területszerzési törekvések erőterében. A dél-tiszántúli szlovákok 1918/1919-ben. *Kisebbségkutatás*, 19. évf. 2. szám 211–234.

GULYÁS LÁSZLÓ (2012): *A Horthy-korszak külpolitikája I. Az első évek 1919–1924*. Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.

HAUTZINGER ZOLTÁN (2020): Állampolgárság, menedékjog vagy külföldiség – optálási jog a trianoni békediktátum hatálybalépését követően. In Barna Attila (szerk.): *Trianon 100*. Tanulmányok a békeszerződés centenáriuma. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 295–307.

KELIGER MARGIT (1994): *Adatok Battonya történetéhez 1700-tól napjainkig*. (Szakdolgozat történelemből). Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság Szeged, 1935. (szerk. és az utószót írta): Dr. Takács László. Battonya, A „Népek Barátsága” Közművelődési-iskolai Könyvtár, József Attila Művelődési Központ Helytörténeti Gyűjteménye.

KUKUCSKA, IOAN (2018): Dezvoltarea culturală. In Albert Zsolt Jakab – Lehel Peti (ed.): *Slovacii din România*. Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale. 145–185. (http://real.mtak.hu/90826/1/2018_JakabAZs-PetiL_ed_Slovacii_AcademiaEdu.pdf – Letöltés: 2021. január 8.)

M. SZABÓ MIHÁLY (2017): *Mezőhegyes román megszállása. Tizenegy hónapig román színekben*. (http://vitalap.hu/index.fcgi?rx=&nyelv=hu&menuparam5=1&menuparam_6=4525 – Letöltés: 2020. augusztus 25.)

MARCO, GABRIELA ADINA (2012a): Uroș Pătean – un nădlăcan în Parlamentul țării. In Doru Sinaci – Emil Arbonie (coord.): *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat – Crișana*. Volumul IV. Arad, „Vasile Goldiș” University Press. 316–325. (https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana_vol_04.pdf – Letöltés 2021. január 15.)

MARCO, GABRIELA ADINA (2012b): Familia Șerban – generații peste timp. In Doru Sinaci – Emil Arbonie (coord.): *Administrație românească arădeană Studii și comunicări din Banat – Crișana*. Volumul V. Arad, „Vasile Goldiș” University Press. 110–122. (https://www.ccja.ro/ccja/monitorul-cultural/studii-si-articole/Administratie%20romaneasca%20aradeana_vol_05.pdf – Letöltés 2021. január 15.)

MARCO, GABRIELA-ADINA (2018): *De la Nădlac la Alba Iulia. Implicarea nădlăcanilor în mișcarea națională românească (1867–1918)*. Arad, Editura Tiparnița. (<https://digital.bibliotecaarad.ro/files/original/4d1cc3d78cf88b2ae4db2adf75efcfef99db4b5c.pdf> – Letöltés 2021. február 8.)

MARCO, GABRIELA-ADINA (2019): *Nădlac. Elite ecleziastice. Preoți și învățători confesionali ortodocși*. Arad, Editura Tiparnița, 2019. (<https://digital.bibliotecaarad.ro/files/original/d6e36019d80416ef66f56a01ea95a056e21f65f8.pdf> – Letöltés 2022. április 10.)

MARIANUCZ LÁSZLÓ (2018): Határváltozás következményei Csanád és Torontál vármegyében (1918–1923). *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 2018. Különszám. 140–159. (<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/ppbmk/article/view/1291/614> – Letöltés, 2021. január 10.)

MAROSVÁRI ATTILA (2021): *Vérengzés Apátfalván (1919. június 23-24.). Erőszak, ellenállás és megtorlás a román katonai megszállás idején.* Budapest, Clio Intézet. Clio kötetek 6. (https://www.clioinstitute.hu/_files/ugd/198ee4_1076367e666f9430db9aeeb0e5e113f1a.pdf – letöltés, 2021. december 28.)

MAROSVÁRI ATTILA (2022): *Az impériumváltás árnyékában. Román berendezkedés Csanád vármegyében (1919–1920).* Kézirat. Makó.

MIKLÓS PÉTER (2010): Újszentiván lakosságának etnikai és felekezeti viszonyainak változásai. *Közép-európai Közlemények* 3. évf. 2. sz. 63–69.

MIKLÓS PÉTER (2020): Nemzetiségi viszonyok Csanád vármegyében Trianon után (1920–1950). *Délvidéki Szemle* 7. évf. 1–2. sz. 18–24.

OLTVAI FERENC (1991): A Csanád vármegyei szerb optánsok ügye (1922–1930). In Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 137–198.

ORMOS MÁRIA (1983): *Padovától Trianonig 1918–1920.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

PĂDUREAN, CORNELIU (2003): Unele considerații privind problema refugiaților din Ungaria în județul Arad, după Primul Război Mondial”. In *Annales Universitatii Apulensis, series historica* 7., 371–375. (http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_7/44.pdf – letöltés 2021. március 18.)

RADU, ALEXANDRU (2018): Alegerile Marii Uniri – noiembrie 1919. Lista completă a parlamentarilor aleși. *Sfera Politicii* Volum 26. numărul 2. 3–29. (http://revistasferapoliticii.ro/sfera/pdf/Sfera_196.pdf – Letöltés 2021. január 24.)

ROMSICS IGNÁC (1987): Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In Juhász Gyula (főszerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve.* Budapest, Magyarságkutató Csoport. 49–64.

ROMSICS IGNÁC (2018): *Erdély elvesztése 1918–1947.* Budapest, Helikon.

SZINCSONK GYÖRGY (1996): A két világháború kora legfontosabb történései (1914–1945). In Uő. (szerk.): *Tótkomlós története.* A település alapításának 250. évfordulója tiszteletére. Tótkomlós, Tótkomlós Város Önkormányzata. 189–209.

SZUDA KRISZTINA (2017): A magyarországi szlovákok helyzete az I. világháború utáni időszakban. In Krausz Tamás – Katkó Márton Áron – Mészáros Zsófia (szerk.): *Világháború, világforradalom, világbéke.* Budapest, Eötvös Lóránd [sic!] Tudományegyetem Kelet-Európa Története Tanszék. 118–137.

SZŰTS ISTVÁN GERGELY (2018): Optálási jegyzőkönyvek, mint a trianoni menekültkérdés forrásai. *Századok* 152. évf. 6. sz. 1237–1260.

TILEA, V[IOREL]. V[IRGIL]. (1925): *Acțiunea diplomatică a României. Nov. 1919 – Mart. 1920.* Sibiu, Tipografia Poporului. (<http://dspace.bcuciluj.ro/handle/123456789/72885> – Letöltés 2021. március 10.)

TILEA V[IRGIL]. VIOREL (1926): *România diplomăciailor muncă 1919 noiembrie 1920 martie.* Fordította Botos János. Lugoj–Lugos, a „Magyar Kisebbség” kiadása.

TÓTH ISTVÁN (2004): A magyarországi szlovákok politikai és politikai jellegű szerveződése 1900–1948. In Ihász István–Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle*. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve 4. Budapest, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 27–48.

TÓTH ISTVÁN (2009): Az alföldi szlovákok útkeresése 1918–1921. *Közép-Európai Közlemények* 2. évf. 2–3. szám 130–134.

TÓTH ISTVÁN (2018): Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes és a szlovák nyelv használata. In Csengeriné Szabó Éva et. al. (szerk.): *A Makói József Attila Múzeum Évkönyve II. 2018*. Makó, József Attila Múzeum. 128–145.

TÓTH ISTVÁN (2019): Szeberényi Lajos Zsigmond főesperes: pánszláv vagy hazafi? In Miklós Péter (szerk.): *Nemzetiségek, vallások, kultúrák a Dél-Alföldön*. Szeged, Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány. 216–225.

VANKO, JURAJ DUŠAN (2010): Ludovít Augustín Boor (30. august 1855 – 5. marec 1924) *Dejiny* 1/2010. 167–174. (http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2010.pdf – Letöltés 2021. január 28.)

VANKO, JURAJ DUŠAN (2011): Ivan Bujna – život a dielo. *Dolnozemský Slovák* 16. évf. 1. szám 22–26. (https://hugepdf.com/download/dolnozemsky-slovak-2_pdf – Letöltés 2021. január 28.)

VANKO, GHEORGHE DUŠAN (2012): L’udovít Boor și Ivan Bujna – personalități ale slovacilor evanghelici din România în secolul XX. *Revista Bistriței XXVI*. 264–276. (<https://docplayer.ro/220136673-L-udov%C3%ADt-boor-%C5%9Fi-ivan-bujna-personalit%C4%83%C5%A3i-ale-slovacilor-evanghelici-din-rom%C3%A2nia-%C3%AEn-secolul-xx.html> – Letöltés 2021. december 16.)